

Київський національний торговельно-економічний університет
Кафедра міжнародного приватного, комерційного та цивільного права

ВИПУСКНА КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на тему:

**РІШЕННЯ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ В
ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ**

студентки 2 курсу 9М групи
спеціальності 081 «Право»
спеціалізації «Цивільне право і
процес»

Дегтярьової
Олександри
Володимирівни

Науковий керівник,
к.ю.н., проф.

Фурса Євген
Іванович

Гарант освітньої
програми,
д.ю.н., проф.

Примак
Володимир
Дмитрович

Київ-2018

ЗМІСТ

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ.....	4
ВСТУП.....	5
РОЗДІЛ 1. ПРАВОВА ПРИРОДА РІШЕНЬ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ.....	10
1.1. Понятійний апарат та правова природа рішень Європейського суду з прав людини.....	10
1.2. Зміст та порядок набрання чинності рішеннями Європейського суду з прав людини.....	19
1.3. Зарубіжний досвід виконання рішень Європейського суду з прав людини в цивільному судочинстві	29
РОЗДІЛ 2. ВПЛИВ РІШЕНЬ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ НА ПРАВОВУ СИСТЕМУ УКРАЇНИ ТА ЦИВІЛЬНЕ СУДОЧИНСТВО.....	41
2.1. Стан виконання рішень Європейського суду з прав людини в цивільному судочинстві України.....	41
2.2. Нормативно-правове забезпечення реалізації рішень Європейського суду з прав людини в національній правовій системі України.....	48
2.3. Роль державних органів, інституцій України та Комітету Міністрів Ради Європи у виконанні рішень Європейського суду з прав людини.....	52
2.4. Способи підвищення ефективності та результативності виконання рішень Європейського суду з прав людини в Україні.....	59
РОЗДІЛ 3. РІШЕННЯ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ В ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ ПО ОКРЕМИХ КАТЕГОРІЯХ СПРАВ.....	65
3.1. Рішення Європейського суду з прав людини в контексті створення прецедентів для цивільного судочинства України.....	65
3.2. Рішення Європейського суду з прав людини і їх вплив на судову практику із захисту прав людини на життя.....	76

3.3. Вплив рішень Європейського суду з прав людини на судову практику з житлових відносин	83
ВИСНОВКИ ТА ПРОПОЗИЦІЇ.....	93
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	98

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ

ВСУ – Верховний Суд України

ЄСПЛ – Європейський суд по правах людини

ЄКПЛ – Європейська конвенція з прав людини.

КМ – Кабінет Міністрів

КСУ – Конституційний Суд України

ЦПК У – Цивільний процесуальний кодекс України

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. В останні роки проблема взаємодії міжнародного і внутрішньодержавного права стала актуальною, перш за все, у зв'язку з прагненням України відповідати досить високим світовим стандартам в галузі забезпечення та захисту прав людини і, як наслідок, в побудові демократичної, правової держави. В силу цього введення в національне право держав нових правових інститутів має враховувати, в першу чергу, правовий досвід тих країн, в яких дані правові інститути вже успішно функціонують. Це необхідно, щоб уникнути негативних наслідків такого нововведення.

До цього часу Європейською спільнотою неодноразово зверталась увага України не тільки на обов'язок виконувати рішення Європейського суду з прав людини, взятий нею після ратифікації Європейської Конвенції з прав людини, а й взяти до уваги прийняті рішення з метою упередження повторних порушень ЕКПЛ в Україні. Зокрема, рекомендації Парламентської Асамблеї Ради Європи, висловлені у резолюції від 22.01.2013, були надані Україні щодо вжиття нею заходів для ефективного застосування ЄКПЛ та рішень ЄСПЛ в законодавчій та правозастосовній практиці держави.

Також в нашій науковій праці досліджуються питання застосування практики Європейського суду з прав людини при розгляді цивільних справ. На жаль, сьогодні в державі висуваються істотні зауваження до всього суддівського корпусу, відсутні системні зв'язки між різними видами судочинства, а виконання рішень ЄСПЛ відбувається формально і без врахування його позитивної практики.

Така ситуація обумовлена тим, що переважна більшість фахівців сприймає практику ЄСПЛ лише як спосіб відновлення прав громадян, коли вичерпані усі можливі, передбачені законодавством України, способи захисту прав людини. Насправді ж концепція ЄСПЛ зводиться до

багатофункціонального сприйняття і аналізу практики справ, починаючи як із кількості звернень громадян України до цього суду, аналізу його повноважень та процедури діяльності, так і самих рішень, не ідеалізуючи при цьому їх значення, а розцінюючи ці фактори як сигнал для кардинальної перебудови правової системи України.

Але ідеалізувати рішення ЄСПЛ не потрібно, оскільки критичний аналіз окремих їх положень надає підстави зробити висновок про деяку їх недосконалість, яка пов'язана з недосить кваліфікованим представництвом інтересів України в цьому суді, відсутністю реальної змагальності в процесі розгляду справи тощо.

Аналіз звернень громадян України до ЄСПЛ ставить як перед науковцями, так і практиками питання про необхідність перегляду підстав звернення та вироблення компромісних варіантів вирішення таких спорів самою державою.

Природу, роль і значення рішень і практики Європейського суду розглядали в працях такі сучасні українські правознавці, як К.В. Андріанов, А.С. Беніцький, С.К. Бурма, В.Г. Буткевич, В.В. Костицький, М.В. Мазур, В.Т. Маляренко, П.М. Рабінович, О.В. Соловійов та інші, а також зарубіжні фахівці; Є.С. Алісієвич, А.С. Григорян, О.В. Дев'ятова, П.А. Лаптев, М. Де Сальвіа, М.М. Марченко, І.С. Метлова, О.І. Тіунов, В.А. Туманов та інші. Однак питання щодо видів правових актів Європейського суду, їх значення й наслідків потребують подальшого наукового аналізу.

Дослідженню проблематики впливу практики ЄСПЛ на національну правову систему України присвячені наукові праці таких вчених: Д.В. Аббакумова, В.З. Абдрашитової, О.О. Борисової, С.К. Бурми, С.В. Васильєва, М.К. Галянтича, В.О. Гурєєва, І.О. Ізарової, В.А. Капустинського, І.В. Карамана, В.В. Комарова, В.В. Козіна, В.В. Лутковської, І.П. Іванця, Д.Б. Малешина, М.Мітса, Ю.Д. Притики, Г.П. Тимченка, Г.Д. Ульотової, С.Я. Фурси, Є.І. Фурси, М.Й. Штефана, В.В. Яркова та інші.

Для сучасного сприйняття практики ЄСПЛ для правової системи України, науки цивільного процесу та цивільного судочинства важливе значення мають праці таких вчених як: С.С. Бичкової, О.О. Борисової, С.В. Васильєва, М.К. Галянтича, Г. Гауксдоттіра, В.О. Гурєєва, Й. Дінстейна, І.О. Ізарової, В.В. Комарова, Х.-І. Кремера, Д.Б. Малешина, М. Мартінза, Р.М. Мінченко, М.Мітса, Ю. Д. Притики, Г. Ресса, А.Р. Султанова, Г.П. Тимченка, Г.Д. Ульотової, С.Я. Фурси, Є.І. Фурси, Д. Шпильмана, М.Й. Штефана, В.В. Яркова та інші.

Мета та завдання дослідження. Мета дослідження полягає у тому, щоб на основі досягнень науки, чинного вітчизняного та міжнародного законодавства, а також узагальнення практики його застосування дослідити поняття, зміст та процедури забезпечення реалізації рішень ЄСПЛ, вплив рішень Суду на правову систему України, зокрема в контексті цивільного судочинства.

Відповідно до вказаної мети поставлено такі завдання:

- дослідити понятійний апарат та правову природу рішень ЄСПЛ;
- визначити зміст та порядок набрання чинності рішень ЄСПЛ;
- проаналізувати закордонний досвід виконання рішень ЄСПЛ в цивільному судочинстві на прикладі декілької країн;
- визначити стан виконання рішень ЄСПЛ в цивільному судочинстві;
- проаналізувати існуюче нормативно-правове забезпечення реалізації рішень суду в національній правовій системі України;
- дослідити роль державних органів, інституцій та Кабінету Міністрів Ради Європи у виконанні рішень ЄСПЛ;
- визначити можливі способи підвищення ефективності та результативності виконання рішень ЄСПЛ;
- дослідити рішення ЄСПЛ в контексті створення прецедентів для цивільного судочинства України;
- визначити вплив рішень суду на практику із захисту прав людини на життя;

- проаналізувати вплив рішень суду з прав людини на судову практику житлових відносин.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, що пов'язані із порушеннями прав та свобод людини та громадянина в Україні відповідно до ЄКПЛ із застосуванням механізму захисту шляхом звернення до ЄСПЛ та заходів спрямованих на подальше упередження таких порушень.

Предметом дослідження є рішення Європейського суду з прав людини в цивільному судочинстві.

Методи дослідження. Методологічною основою дослідження є сукупність загальнонаукових та спеціальних методів наукового пізнання, об'єднаних системним підходом до вивчення порушених питань.

При дослідженні теми в роботі було використано такі загальні наукові методи: аналіз (в роботі проаналізовано наявну практику ЄСПЛ щодо розгляду цивільних справ, а також її можливий вплив на цивільне судочинство в Україні) і синтез (виявлено загальні закономірності та узагальнено практику ЄСПЛ), дедукція (спочатку проаналізовано правову природу рішення ЄСПЛ, а потім конкретні прийняті рішення у різних категоріях справ). Використання діалектичного методу дало змогу з'ясувати, що: по-перше, право людини і громадянина на звернення до Європейського суду з прав людини знаходиться в органічному зв'язку з нормами національного й міжнародного права, а також з державою; по-друге, адміністративно-правовий механізм реалізації рішень Європейського суду з прав людини постійно вдосконалюється (розвивається).

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що ця робота є комплексним дослідженням правової природи рішень ЄСПЛ в контексті їх впливу на цивільне судочинство в Україні та містить пропозиції щодо можливих заходів підвищення ефективності та результативності виконання рішень ЄСПЛ в Україні.

Практичне значення отриманих результатів дослідження полягає в тому, що вони можуть використовуватись у подальших теоретичних дослідженнях впливу рішень ЄСПЛ на цивільне судочинство в Україні.

Враховуючи прийняття наприкінці 2017 року нового Цивільного процесуального кодексу та реформування судової системи України, доцільно було розглянути зміни в законодавстві, які безпосередньо стосуються теми дослідження. З цією метою було опрацьовано наукову статтю під назвою «Перегляд рішень Верховним Судом на підставі рішень Європейського суду з прав людини відповідно до змін в Цивільному процесуальному кодексі України», яку було опубліковано у збірнику наукових статей студентів КНТЕУ «Правове забезпечення підприємницької діяльності» у 2018 році.

Структура роботи. Дослідження складається зі вступу, трьох розділів, десяти підрозділів, висновків та пропозицій, списку використаних джерел (95 найменувань). Загальний обсяг роботи становить 108 сторінок.

РОЗДІЛ 1

ПРАВОВА ПРИРОДА РІШЕНЬ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ

1.1. Понятійний апарат та правова природа рішень Європейського суду з прав людини

Правова доктрина і правозастосовна практика активно звертаються до проблеми співвідношення і взаємодії міжнародного і національного права. Коли необоротні процеси глобалізації торкнулися і національної правової системи, їх спільним знаменником стала вимога забезпечення визнання та захисту прав людини.

Згідно Статуту Ради Європи, підписаного представниками держав Франції, Бельгії, Великобританії, Данії, Італії, Люксембургу, Ірландії, Норвегії, Нідерландів і Швеції, серед цілого ряду принципів роботи Ради Європи, таких як співпраці держав-членів, принципу демократії і свободи, одним з основоположних є заохочення і захист прав і свобод людини, в тому числі прав нового покоління [86, с. 34].

Незабаром після свого створення Рада Європи впритул зайнялася питанням про заснування спеціалізованого правозахисного судового органу. Засновуючись на Європейській конвенції про захист прав людини і основних свобод було створено унікальний судовий механізм, спеціально призначений для забезпечення міжнародно-правових гарантій прав людини і основних свобод, а також, відзначається високою ефективністю і якісно новим рівнем регламентації в порівнянні з універсальними міжнародними договорами в цій галузі. Проте, вирішення питання про його створення проходило далеко не в простих умовах.

На конференції старших посадових осіб, що відбулася в 1950 році думки про доцільність даної структури розділилися між представниками

Франції, Бельгії, Італії та Іспанії, які виступали за створення суду і противниками такого рішення в особі Великобританії, Нідерландів, Норвегії, Швеції, Греції та Туреччини. Дискусії йшли щодо обсягу повноважень майбутнього судового органу, його юрисдикції. В підсумку було прийнято компромісне рішення, яке залишило за кожною державою право на прийняття юрисдикції, а отже зобов'язань по виконанню рішень суду, роль якого ставала опціональною.

Європейський Суд з прав людини (далі – ЄСПЛ) заснований 3 вересня 1953 рік, знаходиться в Страсбурзі у Франції на кордоні з Німеччиною. Це судовий орган, що гарантує права, втілені в Європейській конвенції про захист прав людини, для всіх осіб, які перебувають під її юрисдикцією. Він має значний вплив на національне право держав-членів Ради Європи. Створений для розгляду скарг громадян з усіх держав-учасниць, які вважають, що їхні права були порушені, і не згодні з рішеннями судових органів своїх країн [81, с. 24].

Разом з тим Європейський Суд з прав людини попри важливість свого призначення, є саме похідним виконавчим механізмом з гарантованої реалізації прав людини, які закріплені в найважливішому європейському акті – Конвенції про захист прав людини і основних свобод (далі ЄКПЛ).

Підписання ЄКПЛ усіма членами Ради Європи відбулося в Римі 4 листопада 1950 року [38, с. 60]. Така подія стала правовою основою створення ЄСПЛ. Після того, як 3 вересня 1953 року Люксембург ратифікував Конвенцію, вона набрала чинності. Характеризуючи ЄКПЛ, необхідно відзначити, що зазначений акт є чи не єдиним міжнародним документом у сфері захисту прав людини, що має контрольний механізм (Ст. 19 ЄКПЛ).

Всі держави, що ввійшли до складу, а саме 47 країн, погодилися створити цей механізм, наділивши його компетенцією розглядати та вирішувати питання дотримання державами в рамках своїх юрисдикцій прав і свобод, закріплених в Конвенції. Також за ЄСПЛ залишилося право не

тільки застосовувати Конвенцію у своїх рішеннях, а й тлумачити її на свій розсуд.

Практика ЄСПЛ демонструє найбільш вразливі положення національного законодавства і порушення в правозастосовчій практиці, виявляючи тим самим необхідність приведення чинного законодавства і правозастосовних процедур у відповідність з міжнародними нормами [57, с. 34].

Хоча конкретні рішення Європейського суду є обов'язковими для виконання тільки державами-відповідачами (наприклад, необхідність покласти край порушенню, усунути його наслідки і, по можливості, відновити ситуацію, що передувала порушенню, – «restitution in integrum»[39, с. 93], а також вжити дієвих заходів для запобігання нових подібних порушень Конвенції), інші держави можуть також керуватися ними для приведення до відповідності свого законодавства до положень Конвенції.

Ратифікувавши 17 липня 1997 року Конвенцію про захист прав людини й основних свобод, Україна визнала юрисдикцію Європейського Суду обов'язковою з питань тлумачення і застосування Конвенції та протоколів до неї у випадках передбачуваного порушення нашою державою положень цих договірних актів.

Із заявою до Суду можуть безпосередньо звернутися окремі особи або держави, які вважають, що їхні права були порушені. Згідно Конвенції розрізняється два типи скарг [60, с. 46]:

1. Індивідуальні, ті що подаються окремою людиною, групою осіб або неурядовою організацією (НУО) проти однієї (або кількох) держав.
2. Міждержавні, ті коли одна держава скаржиться на іншу.
3. З моменту створення Суду майже всі скарги подавалися окремими особами.

Після отримання скарги Суд визначає її прийнятність для розгляду. Для цього скарга повинна відповідати ряду умов, що встановлені Конвенцією. Особлива увага приділяється твердженням, згідно яких Суд

розуміє, що заявники «вичерпали всі засоби правового захисту всередині країни». Тобто, скарга заявника була відхилена вищою судовою інстанцією у власній країні). Також велике значення має строк подання скарги. Вона повинна бути подана на протязі шести місяців з дати винесення остаточного рішення в своїй країні.

Якщо скарга є прийнятною для розгляду, Суд в першу чергу закликає сторони (заявника і державу) до досягнення дружнього врегулювання. І якщо держава погоджується виплатити компенсацію, скарга відкликається. Якщо дружнього врегулювання не досягнуто, Суд розглядає справу по суті, аналізуючи її, визначаючи факт порушення Конвенції або його відсутність.

Право, встановлене Конвенцією, має верховенство стосовно до внутрішнього права його членів, що дозволяє говорити про конституційну природу норм Конвенції в області прав людини.

У багатьох роботах, предметом розгляду яких є безпосередньо Європейський суд чи окремі аспекти його діяльності, відсутній відповідний понятійний апарат, що розкриває сутність різних правових актів Суду. Розробка цього понятійного апарату зумовлена істотною необхідністю точного визначення правової природи рішень Суду, їх місця в системі джерел права, а також функцій у правовій системі суспільства загалом.

В ім'я ефективності ЄСПЛ розробив свій автономний понятійний апарат, щоб не бути пов'язаним обмеженнями, які зустрічаються в національному законодавстві [90].

Оскільки, Європейська конвенція про захист прав людини і основних свобод (далі – ЄКПЛ, була прийнята 4 листопада 1950 року й набрала своєї чинності у 1953 році, виникало обґрунтоване питання, щодо внесення змін до цього документу. Адже за цей час було багато змін в політичних, економічних, правових та соціальних відносинах. Суд вивів з уже наявних в Європейській конвенції з прав людини положень нові, без яких, на його думку, користування закріпленими в Конвенції правами та свободами втрачало б сенс [91, р. 36].

Але зробив це, не виходячи за рамки зобов'язань, які держави-учасники взяли на себе при її укладанні.

Зокрема Суд вказав, що забезпечення справедливості судочинства втратило б сенс, якби не було самого судочинства, і вивів з цього право на доступ до правосуддя.

Щодо права, то воно, в широкому розумінні цього слова, безпосередньо пов'язане з правовою системою. С.С. Алексєєв розглядав право як конкретно-історичне соціальне явище, яке в кожному історичну епоху, при кожній цивілізації, в кожній країні відрізняється чималою, часом досить істотною своєрідністю. Початкове значення при розгляді цієї своєрідності має поняття національної правової системи, розглядається в єдності з іншими конститутивним правовими явищами, як право даного суспільства / країни (як історично конкретного соціального організму) [33, с. 76].

Пріоритет особистих прав і свобод людини в конституціях демократичних, правових держав має за мету забезпечення автономії особистості, значенням індивідуальних, внутрішніх орієнтирів її розвитку, самовизначення особистості.

Дія ЄСПЛ щодо України та сутність його рішень визначені нормами Конвенції, Конституції України та українським законодавством. Підписавши і ратифікувавши Конвенцію, Україна прийняла певні зобов'язання, в т.ч. і по виконанню рішень ЄСПЛ. Також, як і в європейській правовій системі, визнання й захист прав людини, є системоутворюючим фактором української правової системи, і, відповідно, цивільної процесуальної системи нашої держави [41, с. 22].

Після вступу в силу закону про ратифікацію Європейської конвенції про захист прав людини та основних свобод у вітчизняній правовій науці почався інтенсивний процес осмислення юридичної природи рішень Європейського суду з прав людини та визначення їх місця в українській правовій системі. Члени юридичної спільноти не завжди приходять до якого-

небудь консенсусу в цих питаннях і нині, це можна пояснити новизною і складністю зазначеної проблеми.

Для більш повного розуміння особливостей правової природи постанов ЄСПЛ, слід згадати про їх двоїстий характер [45, с. 32]. Так, з одного боку, постанова ЄСПЛ – це акт обов'язкового тлумачення конвенційних положень. З іншого боку, кожна постанова є актом дозволу конкретного міждержавного спору (ст. 33 Конвенції) або спору за індивідуальною скаргою (ст. 34 Конвенції) про відповідність Конвенції дій національних органів влади та норм внутрішнього законодавства в порядку, передбаченому для цього нормами ст.ст. 35-45 Конвенції [1].

За більш ніж півстолітній період правозастосовної діяльності Європейського Суду останнім було створено так зване "право прав людини". На думку В.А. Туманова, «право, створене в рамках Ради Європи на основі та в процесі застосування Європейської Конвенції, обов'язкове і значуще для України як члена Ради Європи та її громадян, залишається за межами європейського права, хоча є саме таким і за походженням і за змістом» [81, с. 57].

Відповіді на питання: "Що це за право?", на думку М. Дженікс, Р. Кея, Е. Бредлі, слід шукати в аналізі діяльності ЄСПЛ: «розвиток європейського права в галузі прав людини зачіпає деякі фундаментальні питання юриспруденції. Тут менш ніж за 50 років сформувалася розвинена система права. Аналіз цього досвіду обов'язково розповість про те, що становить право і що таке право» [46].

Проблема визначення правової природи рішень ЄСПЛ в науковій доктрині піднімалася не раз, при цьому, багато вчених вважають, що рішення ЄСПЛ мають прецедентне значення.

Правові поняття є основними одиницями розумової діяльності людини (її знань), які відтворюють суттєві, тобто загальні (типові) й відмінні ознаки (властивості, риси) фактів, явищ, процесів, становищ у сфері держави і права. Вони виражаються термінами (словами та словосполученнями), правовими

визначеннями (дефініціями), які закріплені в тексті права та мають строгу логічну визначеність з точки зору свого змісту, обсягу і співвідношення з іншими поняттями [76, с. 114].

Правові категорії – це фундаментальні, найбільш широкі за обсягом узагальнення універсальні правові поняття, що фіксують найсуттєвіші закономірні зв'язки й відносини у сфері правової дійсності.

І правові поняття, і категорії мають свої особливості, а саме те, що вони не тільки віддзеркалюють певний рівень знань щодо об'єктів і явищ правової реальності та виступають засобом подальшого і поглибленого їх пізнання. Також вони виконують регулятивну функцію права, що є найважливішою, за умови включення їх до правових норм (позитивне право – *de lege lata*), правові поняття та категорії утворюють зміст останніх та визначають при цьому обсяг і зміст правового регулювання.

Правова природа рішень Європейського Суду з прав людини є однією з найважливіших проблем в українській доктрині цивільно-процесуального права. Для аналізу юридичної природи актів Європейського Суду з прав людини необхідно звернутися до питання про джерело цього права. Необхідно відзначити, що дуже багато фахівців займалися проблемою джерел права.

Відзначимо, що джерело права – одна з ключових правових категорій в юридичній науці, яка була і залишається предметом найпильнішої уваги вчених. На сьогодні як у вітчизняній юридичній науці, так і в науці цивільно-процесуального права відсутнє загальноприйняте поняття джерела права. Сам термін «джерело права» має безліч значень, що свідчить про багатогранність даного явища.

З позиції мовного тлумачення у Великому тлумачному словнику української мови дається кілька значень поняття «джерело»: 1) джерело, ключ; 2) те, що дає початок чому-небудь, служить основою для чого-небудь; 3) той, хто (те, що) дає будь-які відомості; 4) письмова пам'ятка, документ, який використовується при науковому дослідженні [39, с. 146].

На сучасному етапі можна зустріти різноманітні підходи до поняття джерела права. В. С. Нерсисянц називає джерелами права соціальні чинники, що визначають зміст правових норм, і державу як ту силу, яка творить право та джерела інформації про право [67, с. 123].

С. С. Алексєєв висловлює схожу точку зору, він вважає джерела права виходять від держави або визнані нею офіційно (документальні способи вираження закріплення норм права, надання їм загальнообов'язкового значення) [34, с. 76].

Таким чином, дослідження поглядів, що стосуються поняття джерела права, приводить нас до думки, що в одних випадках воно ототожнюється з поняттям джерела (матеріальні джерела права і тощо), в інших – з поняттям форми (джерело права у формальному, юридичному сенсі). Ми приходимо до висновку, що джерело права в матеріальному сенсі – це об'єктивні фактори матеріального характеру, які визначають зміст правових норм, а в формальному – це зовнішня форма вираження і закріплення правових норм в різних нормативно-правових документах.

Що стосується поняття «джерело цивільно-процесуального права», то його дослідження ускладнюється тим, що поняття «джерело права» залишається в значній мірі не зрозумілим.

Хотілося б відзначити точку зору, яка, на наш погляд, є більш точною у визначенні поняття «джерело цивільно-процесуального права».

Ми вважаємо, що джерело цивільно-процесуального права – це зовнішня юридична форма закріплення кримінально-процесуальних норм.

Для того щоб визначити природу рішень ЄСПЛ необхідно виробити критерії віднесення їх до джерел права.

Можливо зокрема враховувати джерела цивільного права, передбачені основним актом цивільного законодавства України є Цивільний кодекс України (ч. 2 ст. 4 ЦК) [7].

Будемо дотримуватися точки зору, згідно з якою рішення ЄСПЛ є джерелом цивільно-процесуального права. Важливим аргументом на користь

цієї позиції є те, що рішенням притаманні ознаки джерела права, а саме: загальний та обов'язковий характер, володіння юридичною силою. Проаналізуємо кожну з цих ознак.

Загальний характер рішень ЄСПЛ виражається в тому, що рішення стосуються невизначеного кола осіб і розраховані на неодноразове застосування. Вони поширюються не тільки на конкретний випадок, який став предметом розгляду в ЄСПЛ, а й на всі аналогічні випадки, які відбуваються в судовій практиці. В Суд може звернутися громадянин, який вважає, що особисто він є безпосередньою жертвою порушення одного або більше основних прав з боку будь-якої держав. Згідно з положеннями статті 35 § 1 Конвенції [1] Суд приймає заяви до розгляду лише після того, як були вичерпані всі доступні засоби внутрішнього правового захисту, і лише протягом шести місяців з дати винесення остаточного рішення.

Обов'язковий характер. В силу статті 32 Конвенції про захист прав людини і основних свобод Європейський Суд [1] з прав людини має право вирішувати всі питання, що стосуються тлумачення і застосування Конвенції та протоколів до неї. Тому правові позиції Європейського Суду, викладені ним у рішеннях при тлумаченні положень Конвенції та протоколів до неї, і самі прецеденти Європейського Суду визнаються державою, як обов'язкові до виконання.

Юридична сила. Однією з основних завдань Суду є встановлення факту порушення норм, в яких містяться певні вимоги Конвенції. Суд має право тільки присудити матеріальну компенсацію за шкоду, заподіяну стороні заявнику, грошові виплати у вигляді так званого штрафу за порушення відносно конкретної особи норм Конвенції, а також має право присудити виплатити стороні, яка виграла всі судові витрати. За час існування Суду було дуже мало випадків невиконання державами-учасниками рішень Суду. Це в якійсь мірі обумовлено тим, що відповідно до Статуту Ради Європи невиконання рішення Суду може привести до призупинення членства в Раді Європи, а потім і до виключення з її складу за рішенням Комітету міністрів.

Комітет міністрів Ради Європи повинен стежити за виконанням рішення Суду. Стаття 44 Конвенції закріплює положення, згідно з яким постанова Великої палати є остаточною [1].

Отже, рішення ЄСПЛ мають основні ознаки джерела цивільно-процесуального права.

Розуміння правових позицій Європейського суду з прав людини дозволяє розглядати в якості тотожних такі терміни, як «правова позиція» і «норма тлумачення». Даний підхід дозволить уникнути термінологічної плутанини, яка з неминучістю виникає при спробах штучно розмежувати зазначені юридичні поняття. Але, слід зазначити, що Європейський суд з прав людини не використовує в тексті своїх рішень терміни «правові позиції» або «норми тлумачення» для позначення свого ставлення до конкретної правової проблеми [56].

1.2. Зміст та порядок набрання чинності рішеннями Європейського суду з прав людини

Європейська конвенція про захист прав людини (далі – ЄКПЛ, Конвенція) – є головним документом Ради Європи, а саме є унікальним міжнародним договором, для встановлення невід'ємних прав та свобод кожної людини, а також для зобов'язання держав гарантувати ці права кожному, хто знаходиться під їх юрисдикцією. Її основна відмінність від інших міжнародних договорів в області прав людини – реально дієвий механізм захисту декларованих прав у вигляді норм ЄКПЛ [39, с. 48]. При цьому норми Конвенції є вельми лаконічними та мають декларативний характер. Для ефективного регулювання суспільних відносин конвенційні правила поведінки потребують інтерпретації та конкретизації, що і здійснюється Європейським судом.

Відповідно до ст. 46 Конвенції, держави повинні виконувати остаточні рішення Суду в усіх справах, в яких вони є сторонами. Таким чином, пунктом 1 статті 46 на них накладається однозначне правове зобов'язання [1].

Відповідно до статті 1 Конвенції, ніяка частина юрисдикції держави-учасниці, в тому числі і її конституція, не виключається зі сфери дії Конвенції. Можливі колізії між національним законодавством та прецедентним правом ЄСПЛ не можуть вирішуватися шляхом відмови від виконання рішень Страсбурзького суду. Це було б неприйнятним.

Більш того, статтею 26 Віденської конвенції про договірне право на держави покладається зобов'язання дотримуватися ратифікованих ними міжнародних угод, а відповідно до статті 27 вони не можуть посилатися на положення свого внутрішнього законодавства для обґрунтування відмови дотримання міжнародного договору, в тому числі й Європейської конвенції про захист прав людини.

З метою забезпечення максимально можливого відновлення первісного правового положення сторони, яка постраждала від порушення, держава-відповідач повинна приймати так звані індивідуальні заходи. Принцип відновлення первісного правового положення вимагає відновлення такого становища постраждалої сторони, в якому вона перебувала до порушення. Індивідуальні заходи також полягають у виплаті потерпілій стороні суми справедливої сатисфакції, визначеної Європейським судом, а також, наприклад, реституції власності, відновлення виробництва або звільнення з-під арешту [59].

Менш відомим, хоча й більш важливим процесом є прийняття так званих загальних заходів, які мають на увазі всі можливі дії для запобігання можливих порушень в майбутньому. Загальні заходи розглядаються в індивідуальному порядку, можуть мати широке застосування і охоплюють внесення поправок у внутрішньодержавне законодавство, введення внутрішньодержавних засобів правового захисту, проведення навчання, роз'яснювальної роботи та стимулювання змін в діяльності адміністративних

або судових органів влади. Відповідні заходи пропонуються державою-відповідачем і оцінюються Комітетом міністрів (Департаментом з питань виконання рішень Європейського суду з прав людини) на предмет їх ефективності та достатності.

Рішення Суду слід вважати судовими прецедентами. Без них застосування Конвенції неможливе, оскільки норми цього міжнародного договору викладені в абстрактних формулюваннях, які набувають практичного значення тільки через тлумачення, конкретизацію і розвиток в рішеннях Суду [57, с. 34].

Особливостями рішень Суду як джерела права є динамічний характер викладених в них норм, використання в них узагальнених тлумачень окремих термінів, що зорієнтовує характер цих норм. Саме це дозволяє кожній державі створювати свій унікальний механізм для забезпечення прав і свобод людини.

Суттєві відмінності рішень ЄСПЛ від інших юрисдикційних актів:

- 1) Наддержавний характер.
- 2) Безапеляційність (неможливість оскаржити в державних органах).
- 3) Обов'язковість.
- 4) Здатність до реалізації.
- 5) Особлива процесуальна форма винесення і викладу (відповідно до правила 74 гл. VIII Регламенту ЄСПЛ від 4 листопада 1998 р постановою, які згадуються в ст. 42 і 44 Конвенції, повинні бути вказані: факти у справі; доводи сторін; мотивування з погляду права; резолютивні положення; ухвалу щодо відшкодування витрат, якщо така є).

Практика свідчить про те, що рішення Європейського суду з прав людини в переважній більшості виконуються сумлінно. Слідуючи рішенням Суду, держави-відповідачі виплачують присуджену компенсацію, виконують інші реституційних дії, а також змінюють законодавство, яке суперечить Конвенції [74, с. 135]. Останнє, втім, є обов'язок не тільки держави,

«програвши» справу в Страсбурзі, але всіх учасників Конвенції, так як відповідно до ст. 1 цього міжнародного договору всі його учасники зобов'язані забезпечити гарантовані Конвенцією права і свободи [1].

Держави несуть юридичне зобов'язання виправляти виявлені порушення, але вони користуються певною свободою розсуду щодо способів, які будуть використані. Заходи, які повинні бути застосовані, за загальним правилом, визначаються відповідною державою під контролем з боку Комітету Міністрів. Суд може також сприяти процесу виконання рішень, зокрема, шляхом процедури прийняття пілотних рішень, яка використовується в разі виявлення серйозних системних проблем [84, с.127].

Результати інтерпретації Європейським судом з прав людини положень Європейської Конвенції і Протоколів до неї утворюють правові позиції (*casio decidendi*), на підставі яких Суд вирішує конкретні справи і які формують загальні правоположення, що застосовуються згодом при розгляді аналогічних справ [48].

Права і свободи людини, гарантовані Конвенцією, в основному збігаються з правами та свободами людини і громадянина, встановлених Конституцією України. В рамках української правової системи ці права визнаються і гарантуються відповідно до загальновизнаних принципів і нормам міжнародного права і відповідно до Конституції [2]. Відповідно, регулювання права на справедливий судовий розгляд не може йти врозріз з вмістом цього права, гарантованого Конвенцією.

Субсидіарний характер діяльності ЄСПЛ, при порушенні прав та свобод передає відповідальність, щодо виконань рішень на державні органи країн-учасниць. Тобто саме держава повинна відновити порушені права позивача [64].

Спробуємо визначити, що є рішеннями ЄСПЛ і що в них міститься крім правозастосовного акта. Спочатку розглянемо, що видає із себе судовий прецедент? Суть доктрини судового прецеденту, на думку С.К. Загайнова, зводиться до того, що нижчі суди зобов'язані при розгляді справ

використовувати судові рішення вищих судових інстанцій, винесені по аналогічним розглянутим справах.

При цьому, вони використовують не всі рішення, а тільки частину, яка іменується *ratio decidendi* [21]. Саме ця частина рішення і є правовою нормою і судовим прецедентом.

На думку Л. Вільдхабер, відповідно до англійської доктрини прецеденту, кожен суд зобов'язаний застосовувати до обставин справи, що розглядається *ratio decidendi* будь-якої постанови, прийнятої вищим судом, а суди апеляційної інстанції, крім Палати Лордів, пов'язані своїми власними попередніми рішеннями [41]. Саме поняття *ratio decidendi* автор роз'яснює як мотиви рішення, підстави, за якими зроблені висновки суду.

Ю.Ю. Берестнев зазначає: «Прецедентний характер рішень, що виносяться Європейським судом, значно впливає на національні правові системи європейських країн. За п'ятдесят років його роботи держави-учасники Страсбурзького контрольного механізму близько 300 раз вживали заходів загального характеру, вносячи за підсумками розгляду скарг в Європейському суді або Європейської комісії з прав людини відповідні корективи в своє законодавство і право » [62, с. 65].

Дослідники правової природи рішень Європейського суду вказують наступні ознаки, що характеризують його правові позиції (норми тлумачення):

- 1) Багаторазовість повторення Європейським судом одного разу висловленої позиції стосовно до певного права, гарантованого Конвенцією.
- 2) Використання Європейським судом для позначення своїх позицій таких словесних оборотів, як «Суд нагадує, що він завжди ...», «Суд повторює ...», «В своїй практиці, що склалася Суд ...» тощо.

- 3) Правові позиції завжди містяться в мотивувальній частині рішень Європейського суду, іменованої «Питання права», оскільки вони становлять основу обґрунтування виноситься Судом рішення.

Перша та третя ознаки розглянутих правових позицій представляються обґрунтованими і не викликають заперечень. Що стосується необхідності багаторазового повторення Судом своїх позицій, то дана ознака не є загальновизнаною, а ряд авторитетних вчених-юристів не розглядає її як обов'язкову складову сформованої правової позиції Суду.

Рішення Європейського суду також істотно впливають на правозастосування, зобов'язуючи держави змінити свою судову практику.

Відносини, які виникають внаслідок обов'язкового виконання державою рішень ЄСПЛ у справах проти України, регулюються законом України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини». Також цей закон регулює впровадження до українського судочинства та адміністративної практики європейських стандартів прав людини, а також створює умови для зменшення числа заяв до ЄСПЛ проти України [10].

Здебільшого положення Закону стосуються рішень, що вже були прийняті. Згідно з Конвенцією, наша держава повністю визнає обов'язковість юрисдикції ЄСПЛ з усіх питань на території України. Отже, прийняті рішення ЄСПЛ, мають такий же юридичний статус, що й сама Конвенція.

Згідно статті 46 Конвенції, якою передбачається, що «високі Договірні сторони зобов'язуються виконувати остаточні рішення Суду по якій-небудь справі, в якій вони є сторонами», в юридичній літературі часто виникає питання про застосування правових позицій ЄСПЛ, які були вказані в остаточних рішеннях щодо інших держав [1].

За думкою Соловйова постанови ЄСПЛ, що вживаються стосовно держави-відповідача, мають прецедентне значення, а судова практика за

рішеннями, прийнятими щодо держави-відповідача є джерелом права даної держави [77, с. 9].

Погоджуючись із цією думкою О.В. Дев'ятова, однак вказуючи про те, що рішення ЄСПЛ має загальнообов'язковий характер, але тільки при певних умовах, а саме:

- 1) Рішення прийнято щодо держави-відповідача.
- 2) Встановлено факт порушення Конвенції.
- 3) Порушення прав і свобод людини має місце після набуття чинності Конвенцією сили на території держави-відповідача.
- 4) Остаточність рішення.
- 5) Наявність правових позицій, що конкретизують загальновизнані принципи міжнародних норм про права людини, положення Європейської конвенції і протоколів до неї [44, с. 11].

Набрання чинності рішень ЄСПЛ є системною проблемою і нерозривно пов'язана з питаннями співвідношення національного і наднаціонального (міжнародного) права, проблемою перегляду рішень Конституційного Суду України в зв'язку з рішенням ЄСПЛ у разі їх протиріччя.

Як справедливо зазначають дослідники, виходячи з принципу сумлінності виконання міжнародних зобов'язань, держави-учасниці Конвенції не можуть ігнорувати постанови Європейського суду, оскільки:

1. констатація Судом одного або декількох порушень Конвенції накладає на державу-відповідача два зобов'язання. Перше з них стосується приватної ситуації заявника і полягає в тому, щоб покласти край порушенню і усунути його наслідки з метою відновлення, наскільки це можливо, ситуації, що існувала до порушення.
2. Друге зобов'язання держави-відповідача складається в прийнятті дієвих заходів для запобігання нових порушень Конвенції, подібних порушень, виявленим рішеннями Суду.
3. Виконання другого зобов'язання передбачає, зокрема, приведення національного законодавства і правозастосовної практики у

відповідність з правовими позиціями, виробленими Європейським судом, оскільки дотримання Конвенції і, відповідно, запобігання порушенням Конвенції означає неухильне дотримання зазначених правових позицій (норм тлумачення) як у правозастосовній, так і у правотворчій сферах [78].

Як відомо, при винесенні рішення або постанови практично по кожній справі Суд для обґрунтування своєї позиції посиляється на раніше винесені ним (Судом) рішення і постанови.

Щодо виконання рішень Суду, то в резолюції ПАРЄ 1226 2000 року і супровідних документах до неї був вперше докладно розглянуто питання про проблеми, які виникають при виконанні постанов ЄСПЛ в частині вжиття заходів загального характеру.

ПАРЄ виділила сім типів причин виникнення проблем у процесі виконання:

4. політичні причини;
5. причини, пов'язані з необхідністю проведення реформ;
6. практичні проблеми, пов'язані з законодавчими процедурами в державах-учасниках;
7. фінансові причини;
8. причини, пов'язані з громадською думкою;
9. якість постанов ЄСПЛ;
10. причини, пов'язані з конфліктом зобов'язань держави-учасника [41, с. 20].

Розглянемо їх докладніше.

Політичні причини, а саме випадки, коли причиною відмови держави виконати постанову ЄСПЛ були ті чи інші політичні чинники, відбувалися досить рідко і, як правило, стосувалися ситуацій збройних конфліктів, зміни влади і політичних суперечок держав про статус територій. Одним з небагатьох прикладів може служити справа Луїзіду проти Туреччини, яка стосувалася спору про право власності на землю в Північному Кіпрі, коли

Туреччина офіційно відмовилася виконувати рішення в частині справедливої сатисфакції.

Причини, пов'язані з необхідністю проведення реформ, у випадку коли проблеми, підняті в постановах ЄСПЛ, не можуть бути вирішені лише зміною законодавства. Вони потребують комплексної реформи, що охоплює цілий ряд заходів, спрямованих на зміну адміністративних практик, процедур, ставлення представників влади і суспільства до проблеми та ін. Наприклад, для вирішення проблеми катувань недостатньо просто ввести кримінальну відповідальність за їх застосування. Необхідно, крім того, забезпечити переслідування та притягнення до відповідальності осіб, які застосовують тортури, створити систему регулярних перевірок місць утримання під вартою, забезпечити незалежність прокуратури та суддів, які могли б адекватно реагувати на випадки катувань тощо. Іншим прикладом такої комплексної проблеми, що вимагає прийняття різних за характером заходів, є тривалість судових розглядів в Італії. Складнощі при розробці та реалізації таких комплексних реформ значно уповільнюють і ускладнюють процес виконання постанови ЄСПЛ.

Практичні проблеми, пов'язані з законодавчими процедурами в державах-учасниках. Характер таких проблем, природно, залежить від особливостей державної і правової системи країн-учасниць Конвенції. Зустрічалися випадки, коли складності в організації роботи парламенту перешкоджали протягом тривалого часу прийняття необхідного законодавства для виконання рішення Суду. Наприклад, у справі Маркс проти Бельгії, де для виконання постанови ЄСПЛ необхідно було зміна сімейного та спадкового законодавства, реформа була проведена тільки через десять років після винесення постанови, оскільки законотворча робота була ускладнена процесом прийняття нової конституції, а також декількома змінами складів парламенту, у зв'язку з чим кожен новий склад повинен був починати законодавчий процес заново.

Фінансові причини, що створюють перепони при виконанні рішень Суду часто виникають у зв'язку з недостатністю коштів для фінансування ефективної діяльності будь-якого державного інституту або для повного введення в дію нового закону, що скасовує порушення прав (наприклад, виконання по справі Гайгусуз проти Австрії, що стосується дискримінації щодо виплати допомоги по безробіттю).

Причини, пов'язані з громадською думкою, зокрема у деяких справах перешкодою до ефективного виконання рішення Суду було неприйняття його суспільством.

Якість постанов ЄСПЛ, як фактор, що перешкоджає ефективному виконанню постанов Суду: іноді вони написані неоднозначно, а загальний висновок, якого дійшов Суд з урахуванням конкретних обставин справи, не дає розуміння причини порушення. Зокрема, в постановах ЄСПЛ часто не вказані причини системної проблеми, що призвела до порушення прав, якщо така є.

Причини, пов'язані з конфліктом зобов'язань держави-учасника. Як правило, такі конфлікти виникають, коли держава-член Європейського Союзу не вільна у вживанні заходів з виконання постанови ЄСПЛ у зв'язку із зобов'язаннями, які на неї накладено в силу членства в даній організації. Наприклад, у справі Метьюз проти Сполученого Королівства, в якому ЄСПЛ визнав порушення через неможливість жителів Гібралтару голосувати на виборах до Європейського парламенту, попри те, що на них поширювалося право ЄС, а Великобританія не могла прийняти законодавство, необхідне для виконання постанови, без узгодження з усіма державами-учасниками ЄС [79, с. 70].

1.3. Зарубіжний досвід виконання рішень Європейського суду з прав людини в цивільному судочинстві

Досвід Нідерландів.

Перед проведенням аналізу виконання рішень ЄСПЛ, необхідно відзначити специфічні риси голландської системи.

З одного боку, стаття 120 Конституції Нідерландів забороняє судам перевіряти акти Парламенту на предмет відповідності Конституції Нідерландів (відповідно до доктрини верховенства Парламенту). У той же час статті 93 і 94 Конституції закріплюють пряму дію міжнародних правових норм [65, с. 26.].

Норми міжнародного права стають частиною внутрішнього законодавства в той момент, коли вони набувають обов'язкову силу для Королівства Нідерландів. У разі колізії самотійного виконання, норми договорів мають пріоритет стосовно національного законодавства, включаючи акти Парламенту і навіть Конституцію. Положення Конвенції якраз вважаються нормами «самотійного виконання». Завдяки цьому в ході розгляду в будь-якому голландському суді сторони можуть посилатися на вимоги Конвенції. При цьому у будь-якого суду є право не застосовувати норму закону або визнати, що вони не мають обов'язкової сили в разі їх розбіжності із законом, який має вищу юридичну силу [93].

У таких ситуаціях голландський суддя застосовує так звану «теорію інкорпорації», що має на увазі, що норма (положення Конвенції) тлумачиться так само, як вона була витлумачена Страсбурзьким судом. При цьому не має значення, чи було це тлумачення дано в постанові щодо Нідерландів або відносно іншої країни (фактично воно має характер *erga omnes*).

Як наслідок усього вищесказаного, будь-яка дискусія про права людини в Нідерландах в кінцевому підсумку буде, швидше за все, зосереджена на міжнародних договорах про права людини.

В силу викладеного вище, голландські судді (першої інстанції, апеляційних судів або Верховного суду) строго слідують прецедентній практиці Суду. У зв'язку з цим необхідно відзначити практику створення «інформаційних центрів» при судах, які допомагають суддям залишатися в курсі всіх важливих змін європейської прецедентної практики. Такі заходи, довели свою ефективність, та можуть бути легко реалізовані в будь-якій іншій країні [92].

Тепер розглянемо загальний механізм, що забезпечує своєчасне та ефективне виконання постанов Суду в Нідерландах.

Після того, як Суд виніс постанову, що встановлює порушення Конвенції, Представник Уряду Нідерландів в ЄСПЛ офіційно інформує про цю постанову і про її зміст всі відповідні державні структури в різних відомствах, зокрема, відділи профільних міністерств з питань політики та законодавства, а також інші виконавчі органи, такі як Служба з питань імміграції або Служба виконання покарань. Основна відповідальність за виконання рішення Суду лежить на профільному міністерстві. Представник Уряду здійснює координаційні функції.

До теперішнього часу здійснення індивідуальних заходів не викликало серйозних труднощів в Нідерландах [94, Р. 29.]. У справах, що стосуються іноземців, такі заходи зазвичай передбачають видачу дозволу на проживання. Якщо Суд присудив заявникові справедливую компенсацію, Представник забезпечує своєчасну виплату грошей заявнику з бюджету Міністерства закордонних справ. Після цього витрати відшкодовуються з коштів профільного міністерства (міністерств). Ця схема служить для того, щоб максимально знизити ризик затримки справедливої компенсації.

Існує приблизно три варіанти ситуацій виконання рішень ЄСПЛ в цивільному судочинстві:

1. Винесена постанова не вимагає вжиття заходів загального характеру в силу того, що порушення було пов'язано з особливими обставинами справи. У той же час законодавство встановлює достатні

гарантії того, що подібні порушення не повторяться в майбутньому. В такому випадку постанова буде просто доведена до відома відповідних відомств і органів (включаючи суди), а відшкодування буде носити, головним чином, індивідуальний характер.

2. Винесена постанова вимагає реакції з боку законодавця. Через тривалість законодавчого процесу пріоритет слід віддавати зміни підзаконних актів і керівних вказівок, при наявності такої можливості. У разі необхідності пропонується внести офіційну пропозицію про зміну законодавства.

3. Винесена постанова вимагає вжиття заходів загального характеру швидше судової, ніж законодавчої влади. В цьому випадку питанням займатимуться органи судової влади при безпосередній участі Ради у справах суддів (Raad voor de rechtspraak).

Щодо ролі судів у виконанні постанов ЄСПЛ, то у голландського суду першої інстанції, який стикається з проблемою реалізації постанови, що вимагає вживання заходів загального характеру, є кілька варіантів дій.

Один з них полягає в тому, щоб не застосовувати норму національного законодавства, яка не відповідає Конвенції. У зв'язку з цим необхідно відзначити відмінності між законом і підзаконним актом. Випадки, коли суд не застосовує підзаконний акт, що суперечить Конвенції або Протоколу до неї, зустрічаються досить часто. Випадки, коли з метою уникнення порушення Конвенції суд в дійсності не застосовує акт Парламенту, досить нечисленні. Таким чином, у судів є право усувати будь-які невідповідності між голландським правом і нормами Конвенції та протоколів до неї, але іноді вони вважають більш завбачливим надати законодавцю певний час для усунення проблеми.

Інший варіант дій для судів полягає в тому, щоб витлумачити національне законодавство відповідно до договору. Голландські суди часто вдаються до такої практики, особливо щодо актів парламенту.

Суди (включаючи Верховний суд) не вважають, що вони мають право наказати державі прийняти законодавчий акт, навіть якщо така вимога ґрунтується на обов'язковому виконанні норм договору. Таким чином, у випадку винесення Судом постанови про порушення Конвенції формально суди не уповноважені виступати ініціаторами прийняття заходів загального характеру, так само як і визначати їх конкретний зміст. Проте, на практиці необхідно враховувати такі нюанси:

- деякі рішення Суду, що встановлюють порушення, можуть бути виконані тільки судами, а не законодавцем;

- іноді передбачається, що конкретне рішення Суду зобов'язує змінити державну політику в Нідерландах. Основна відповідальність за зміну державної політики та/або законодавства лягає на відповідного міністра Уряду (за умови проведення парламентського контролю). У той же час, процедура внесення змін до законодавства може бути досить тривалою, особливо коли виникає необхідність міняти прийнятий Парламентом закон.

- тлумачення національного права відповідно до Конвенції усуває необхідність приймати новий закон після винесення Судом постанови про порушення. В деяких випадках саме тлумачення правової норми, а не сама норма, породжує сумніви щодо її відповідності положенням Конвенції. У такій ситуації прийняття нового закону не завжди необхідно.

Отже, розглянувши досвід Нідерландів, можна зробити висновки, що створення інформаційних центрів при судах могло б послужити дуже ефективним інструментом, що не вимагає великих організаційних зусиль. В цілому, потрібна організація «діалогу між судами».

Досвід Швейцарії.

Застосування міжнародного права в Швейцарії ґрунтується на моністичній концепції [75]. Це означає, що гарантії Європейської конвенції з прав людини діють в швейцарській правовій системі на тих же підставах, що і національне право, будучи обов'язковими для всіх державних органів, тобто

для парламентів, урядів, адміністрацій і судів як федерального, так і кантонального рівнів [32, с. 353].

Крім того, права, що впливають з ЄКПЛ, на сьогодні підлягають, причому всі без винятку, прямому застосуванню (self-executing, тобто само виконуваними). Іншими словами, на них можна посилалися безпосередньо при розгляді в швейцарських інстанціях.

Федеральний суд, вища судова інстанція Конфедерації, зіграв визначальну роль в процесі закріплення ЄКПЛ на полі швейцарської правової системи. Адже він ухвалив, що гарантії, закріплені в Конвенції, мають конституційну природу. Таким чином, з процесуальної точки зору, ці гарантії були зрівняні з конституційними правами. Іншими словами, гарантії ЄКПЛ, за загальним правилом, мають пріоритет над внутрішніми швейцарськими нормами.

У Швейцарії немає особливої процедури, закріпленої в будь-якому законі або іншому документі, що регулювала виконання рішень ЄСПЛ в цивільному судочинстві. А також немає певного органу влади, якому було б доручено ініціювати або координувати цей процес. В кожному окремому випадку питання вирішується за обставинами. Це стосується і тих загальних заходів, що пов'язані з внесенням змін до законодавства, і тих, що пов'язані з необхідністю змінити адміністративну чи судову практику на базі закону, який залишається незмінним. В останньому випадку важлива роль відводиться судам, а саме Федеральному суду.

Сигналом до запуску процедури служить направлення Представником влади Швейцарії при Суді копії винесеної постанови на адресу компетентних органів федерального і/або кантонального рівня із зазначенням основних мотивів, на підставі яких Суд встановив порушення.

Буває і так, що на момент винесення Судом постанови законодавча реформа вже була розпочата. Само собою зрозуміло, що в такому випадку постанова ЄСПЛ буде належним чином врахована в процесі реформи.

У завдання компетентних органів федерального або кантонального рівня входить визначення комплексу заходів, які необхідно вжити. Зокрема, мова може йти про необхідність внести зміни в законодавство [83, с. 161].

З процесуальної точки зору, для швейцарської правової системи не має значення форма прийнятої до виконання постанови.

З приводу нагляду Комітету міністрів за виконанням рішень Суду слід зазначити, що в справах, які не стосуються зміни законодавства або правозастосовної практики на федеральному або кантональному рівні, в більшості резолюцій Комітет міністрів просто відзначав, що:

1. рішення Суду було доведено до відома відповідних внутрішньодержавних органів;
2. постанова була опублікована;
3. влада Швейцарії визнає, що постанови ЄСПЛ обов'язкові та мають пряму дію.

На сьогодні ні одна з постанов ЄСПЛ не потребуватиме внесення змін до Федеральної конституції. До сих пір застосовувався принцип узгодженого тлумачення.

Якщо ми подивимося звіт Комітету міністрів по Швейцарії, то побачимо, що в більшості випадків зобов'язання Швейцарії за частиною 1 статті 46 Конвенції [1] визнавалися дійсними, без зміни законодавства або правозастосовної практики, просто в силу того, що рішення Суду було доведено до відома компетентних органів і опубліковано. При цьому також бралася до уваги заява держави про те, що постанови ЄСПЛ мають в Швейцарії пряму силу і накладають зобов'язання на органи, що відповідають за правозастосування.

В силу зазначених причин, Швейцарія не стикалася з необхідністю створювати формальний механізм виконання постанов ЄСПЛ. Виявилось, що обраний їй прагматичний підхід («за обставинами») до вирішення питання про виконання, як правило, влаштовує всі зацікавлені сторони.

Досвід Італії.

В Італії процедура виконання рішень ЄСПЛ в цивільному судочинстві, закріплена в Законі № 12/2006 «Правила виконання постанов ЄСПЛ» [34]. Цей Закон складається з однієї статті, яка вводить новий абзац до статті 5 Закону № 400/1988. У даній статті уточнюються обов'язки Голови Ради міністрів. Відповідно до Закону, Голова Ради міністрів:

- підтримує процес виконання постанов ЄСПЛ, винесених у відношенні Італії;
- своєчасно і детально інформує про цей процес постійні парламентські комітети;
- представляє Парламенту щорічний звіт по виконанню постанов ЄСПЛ.

Департамент з питань права і законодавства здійснює спостереження за виконанням постанов ЄСПЛ.

Як випливає з тексту наведеного положення, цей Закон («Закон Адзоліні») не дає докладного опису процедури прийняття заходів загального характеру. Для виконання всіх адміністративних формальностей щодо приведення в дію Закону Адзоліні, Голова Ради міністрів видав Наказ від 1 лютого 2007 року («Наказ»).

Стаття 1(2) Наказу наділяє Департамент з питань права і законодавства повноваженнями щодо погодження всіх питань, пов'язаних з виконанням постанов ЄСПЛ. Основним структурним підрозділом Департаменту, які займаються зазначеними питаннями, є Служба правового консультування та взаємодії з Європейським судом у Страсбурзі.

Необхідно відзначити, що в статті 1- 4 Наказу йдеться про те, що Департамент з питань права і законодавства уповноважений «закликати» орган влади, безпосередньо відповідальний за порушення, встановлений в конкретній постанові, дотримуватися принципів ЄКПЛ. В окремих випадках Департамент пропонує такому органу вжити необхідні індивідуальні заходи

або заходи загального характеру, а також координує введення належних заходів щодо недопущення подальших порушень ЄСПЛ.

Як ми бачимо з тексту документа, зазначений Департамент уповноважений, головним чином, надавати «моральний вплив». Це не повною мірою відповідає юридичному обов'язку виконувати постанови ЄСПЛ, що ґрунтується на статті 46 ЄСПЛ [1].

У статті 2 Наказу йдеться, серед іншого, про реалізацію положення Закону Адзоліні, що стосується щорічного звіту, який повинен бути представлений в Парламент. У звіт також включається інформація про дії, які необхідно прийняти на внутрішньодержавному рівні для дотримання вимог прецедентної практики ЄСПЛ.

Переходячи від законів на папері до реального їх виконання, можна відзначити, що роль виконавчої влади, представленої Головою Ради міністрів, в дійсності більш значна. Фактично, роль виконавчої влади не обмежується виконанням дій, які необхідні для прийняття заходів загального характеру. Вона виражається ще й у прийнятті так званих законодавчих актів виконавчої влади, відомих під назвою декрет-законів («decreto-legge»), які використовуються навіть частіше, ніж звичайне парламентське законодавство.

Декрет-закон є тим інструментом, який виконавча влада використовує у випадках крайньої необхідності та у випадках, що не терплять зволікання (відповідно до статті 7762 Конституції Італії) [34]. За юридичною силою він дорівнює законодавчого акту.

У грудні 2014 року між владою Італії та Комітетом міністрів Ради Європи було погоджено так званий «План дій Пінто», відповідно до якого повинна була вирішитися проблема великої кількості скарг проти Італії, поданих через неналежний характер правового захисту [70, с. 139]. Зокрема, піддався критиці закон, що не надавав належне відшкодування у формі дійсного та негайного захисту права на справедливий судовий розгляд. План дій Пінто, в реалізації якого взяли участь багато державних структур (Апарат

Голови Ради міністрів, Міністерство закордонних справ, Апарат Представника Уряду, Міністерство юстиції, Міністерство економіки та фінансів), привів до врегулювання 7 046 скарг, що знаходилися на розгляді.

Порушення Італією права на справедливий судовий розгляд до сих пір викликає заклопотаність також і на наднаціональному рівні. Італія є одним з лідерів за кількістю поданих проти неї скарг. Проте, Рада Європи вітає зусилля влади Італії, що призвели до врегулювання певної кількості справ, що перебували на розгляді Суду.

Важливим кроком стала ініціатива Міністерства юстиції з розробки «оздоровчого плану», на підставі виділених для цієї мети фінансових ресурсів [71].

Згідно з цим планом, на Апеляційні суди покладається завдання їх погашення боргів за минулий час з використанням докладних графіків, які кожен апеляційний суд повинен негайно передавати до Міністерства з додатком доповіді у передбачувані терміни виконання.

На підставі цього плану Міністерство юстиції організовує перерахування належних до сплати сум заявникам.

Хотілося б додати, що використання декрет-законів представляється досить недоречним, оскільки воно з великою ймовірністю може призвести до ще більш значного зниження ролі Парламенту в прийнятті заходів загального характеру [47].

Досвід Німеччини.

До теперішнього часу в німецькій юридичній практиці не зустрічалося ніяких реальних проблем з виконанням постанов ЄСПЛ. У Німеччині немає спірних невіршених питань. Хоча, необхідно визнати, що відносини між Судом і державними органами ФРН часом були напруженими. Проте, всі постанови, навіть якщо вони піддавалися жорсткій критиці, були виконані.

Яскравим прикладом є випадок, який стосувався встановлення співвідношення між свободою друку і правом на недоторканність приватного

життя в рамках справи «Фон Ганновер». Головне питання полягало в тому, наскільки далеко може заходити вторгнення фотографів і журналістів в приватне життя знаменитостей, з яким останні повинні миритися. На основі першого постанови ЄСПЛ 2004 року [95], в якому було встановлено, що Німеччина порушила Конвенцію, оскільки не повною мірою захищала права відомих людей, ФКС змінив свою правозастосовну практику в цій галузі та на вимогу Страсбурзького Суду став застосовувати критерій «вкладу публікації в громадське обговорення» при аналізі подібних справ [42, с. 180]. Така зміна правозастосовної практики була схвалена Страсбурзьким Судом в одній з наступних постанов [95]. Таким чином конфлікт був вирішений.

Дійсно, в німецькому праві ЄСПЛ має статус федерального закону і, отже, має меншу юридичну силу у порівнянні з Основним законом [43, с. 6]. Такий стан відрізняє Німеччину від більшості інших держав-членів Ради Європи, які, як правило, надають Конвенції статус вище законів, але нижче конституції. Однак ця відмінність не настільки принципова.

Як пояснює ФКС, Конвенція повинна використовуватися як допоміжний засіб тлумачення змісту основних прав і принципу верховенства права, закріплених в Основному законі, при умові, що таке тлумачення не призведе до їх обмеження. Найбільш важливим фактором є відкритість Основного закону для міжнародного права і його сутнісна орієнтація на права людини. Все це спрямовано на запобігання порушенням міжнародного публічного права.

Як тільки рішення ЄСПЛ набирає чинності, Апарат Представника Уряду в складі Міністерства юстиції ФРН вивчає його на предмет необхідності вжиття заходів загального характеру. У разі, якщо прийняття таких заходів потрібно, Міністерство юстиції здійснює відповідні дії, які залежать від характеру обраних заходів. Можуть бути прийняті законодавчі заходи на федеральному та/або регіональному рівні. Міністерство може обмежитися простим повідомленням судових органів про постанову і надати переклад тексту постанов ЄСПЛ.

Відсутність в Німеччині законодавчо закріпленої процедури виконання постанов ЄСПЛ можна пояснити тим, що число постанов ЄСПЛ, що встановлюють порушення ФРН Конвенції, було невеликим в порівнянні з багатьма іншими державами-учасницями Конвенції. Значною мірою це стало наслідком впливового статусу Конституційного суду ФРН. Більш того, деякі з цих небагатьох постанов не вимагають прийняття ніяких заходів загального характеру, тому, що вирішуються виключно в індивідуальному порядку.

Інша причина, по якій німецьке законодавство не встановлює єдиної процедури виконання рішень ЄСПЛ, може полягати в великій змістовній різноманітності постанов, які, відповідно, вимагають прийняття широкого кола законодавчих та інших заходів.

Проте, суди першої, другої й третьої інстанцій стикаються з проблемою застосування чинного законодавства, яке може суперечити прецедентній практиці ЄСПЛ. В такому випадку суди можуть спробувати витлумачити норму закону відповідно до рішень ЄСПЛ, але це не завжди вдається. Суди також можуть скористатися спеціальною процедурою, закріпленою в ст. 100 основного закону ФРН, і направити справу на розгляд у ФКС, якщо вони переконані в тому, що відповідне положення закону не відповідає не тільки Конвенції, але і Конституції ФРН. У цьому випадку правова колізія вирішується ФКС.

Підвівши підсумки, можна сказати, що сьогодні держави-учасники, виконуючи рішення Європейського Суду або орієнтуючись на його практику, внесли в своє внутрішнє право сотні, а то й тисячі змін. Рішення Європейського Суду, таким чином, поступово перетворилося у важливий фактор розвитку внутрішніх правових систем в напрямку досягнення і підтримки передбачених Конвенцією мінімальних стандартів в області основних прав і свобод людини. З іншого боку, певне занепокоєння викликає масштаб завдань, що стоять перед Європейським Судом, як в сенсі загальної кількості поданих скарг, так і в плані складності питань, що лежать в основі багатьох з них. Швидко і ефективно виконання кожного рішення

Європейського Суду безперечно має ключове значення для вирішення цих завдань і відповідно для майбутнього Конвенції. Без вжиття дієвих заходів щодо виправлення допущених порушень та запобігання нових, їм подібних, Конвенція не зможе виконати свою роль конституційного інструменту європейського правопорядку, мета якого – забезпечити «конкретні і реальні права». Під загрозу буде поставлено і "виживання" її судового механізму в його сьогоднішньому вигляді. Тому проблеми виконання рішень Європейського Суду будуть і надалі залучати підвищену увагу в контексті обговорення перспектив розвитку Конвенції і можливого перетворення її контрольного механізму.

Єдиним вирішенням проблеми виконання постанов ЄСПЛ є вдосконалення національної системи законодавства і правосуддя. В Україні діють чимало нормативних правових актів, присвячених виконанню рішень судових органів, в тому числі міжнародних.

РОЗДІЛ 2

ВПЛИВ РІШЕНЬ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ НА ПРАВОВУ СИСТЕМУ УКРАЇНИ ТА ЦИВІЛЬНЕ СУДОЧИНСТВО

2.1. Стан виконання рішень Європейського суду з прав людини в цивільному судочинстві України

Виконання рішення Європейського суду з прав людини, винесеного щодо конкретної національної держави, починається з моменту набуття цим рішенням статусу остаточного, що передбачено статтею 44 Конвенції [1] та покладено на відповідні інституції держав відповідачів рішень Європейського суду з прав людини.

Розглядаючи питання стосовно механізму реалізації рішень Європейського суду з прав людини в Україні, слід акцентувати увагу на такому понятті, як механізм правового регулювання суспільних відносин взагалі та механізм адміністративно-правового забезпечення реалізації рішень ЄСПЛ.

Згідно спеціального діючого нормативно-правового акту, а саме Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини » від 23.02.2006 (зі змінами, внесеними згідно із Законом від 15 березня 2011 р.) [10], на території України передбачено механізм реалізації рішень Суду. Вказаний закон прийнято з метою:

4. врегулювати відносини, що виникають у зв'язку з обов'язком держави виконати рішення ЄСПЛ у справах проти України;
5. усунути причини порушення Україною Конвенції про захист прав людини і основних свобод і протоколів до неї;
6. впровадити в українське судочинство і адміністративну практику європейські стандарти прав людини;
7. створити передумови для зменшення числа заяв в ЄСПЛ проти України [52].

Тобто названий закон носить комплексний характер, а його прийняття обумовлено тим, що, згідно з його положеннями, Україна як держава стала стороною Конвенції і протоколів до неї і таким чином на загальнодержавному рівні зобов'язалась дотримуватися і поважати права і свободи людини, передбачені в Конвенції та протоколах до неї і, відповідно, виконувати рішення Європейського суду з прав людини, де вона є стороною, на своїй території.

У статті 1 цього Закону [10] вказано, що виконання рішень є обов'язковим, під цим мається на увазі виплата стягувачеві відшкодування та прийняття додаткових заходів індивідуального характеру, а також вжиття заходів загального характеру, які здійснюються за рахунок Державного бюджету України. Сам порядок виконання рішень Суду передбачений у статтях 2–12 закону.

Відповідно до статті 3 Закону України «Про виконавче провадження» рішення ЄСПЛ реалізується Державною виконавчою службою України [9].

Отже, в Україні визначений чіткий механізм виконання рішень ЄСПЛ. Також існує достатня кількість нормативної бази для їх реалізації.

Якщо характеризувати значення рішень ЄСПЛ, то на думку деяких дослідників їх вплив на українське законодавство, правозастосовчу практику, науку і правосвідомість громадян виражається в їх функціях. При цьому, поряд із загальними функціями джерел права, рішення ЄСПЛ виконують ряд своїх специфічних функцій: тлумачення, формування досвіду застосування Конвенції і Протоколів до неї, вдосконалення законодавства та правозастосовчої практики, вдосконалення правосуддя, інформаційного впливу на правосвідомість, взаємодії з наукою і розвитку правової доктрини.

Отже, аналізуючи це твердження можна зробити висновок про те, що рішення ЄСПЛ діятимуть самотійно і збагачуватимуть правову систему країни. Оскільки будь-який закон потребує визнання та застосування суспільством, контролю з боку уповноважених представників держави, з такою думкою важко однозначно погодитися.

Зазвичай час, необхідний для вирішення конкретної справи, як правило, становить близько 4 років. Проте, стосовно нашої держави цей час триває набагато довше: близько 7-10 років. Це порушує авторитет і ефективність системи захисту прав людини, заснованої на Конвенції. Інші держави-члени Ради Європи отримують всебічну інформацію про такі випадки шляхом участі на засіданнях Комітету міністрів [71, с. 209].

Актуальність проблеми виконання рішень Європейського суду з прав людини в Україні полягає в тому, що нині до Європейського суду від громадян України направляється досить велика кількість заяв, пов'язаних з порушенням нашою державою прав, що передбачі Конвенцією та протоколами до неї, причому з кожним роком їх потік збільшується.

Сьогодні сфера дії Європейського Суду охоплює десятки країн, а завдяки територіальним особливостям таких членів Ради Європи, як Туреччина, навіть виходить за географічні межі Європи. У зв'язку з цим, викликає жаль той факт, що саме Україна входить до лідерів по числу звернень, що надходять до Європейського Суду. Наприклад, згідно статистичних даних у 2014 році Україна стала лідером, за кількістю позовів, оскільки українські громадяни українські громадяни скерували 13,6 тисяч скарг до ЄСПЛ. У 2017 році, кількість позовів склала 18 131, що складає 22% від загальної кількості розглянутих позовів Суду [36].

Така кількість позовів, означає, що має місце повторюваність справ, а це явна ознака неефективності існуючого національного механізму реагування держави на встановлені правопорушення.

Природа рішень Європейського суду з прав людини оцінюється в українській доктринальній думці неоднозначно, зокрема, з одного боку її вважають прецедентною, з іншого – тлумачною, крім того, її можна розглядати і як правозастосовну.

Стосовно цієї проблеми окремими науковцями рішення Європейського суду з прав людини розглядається з позиції юридичних актів, що мають подвійну юридичну природу, зокрема, в них проявляється як

правозастосовна, так і право-інтерпретаційна юридична спроможність. Причому одні науковці акцентують увагу на характеристиці таких рішень, як акти, що віддзеркалюють їх правотлумачний характер [68, с. 141], тоді як інші зосереджуються на їхній правозастосовній природі [82, с. 135–136; 60, с. 134–140].

Отже, механізм реалізації рішення Європейського суду з прав людини базується на національному законодавстві та положеннях міжнародних документів. З цього питання національне законодавство передбачає, що виконавче провадження є завершальною стадією судового провадження, яке пов'язане із сукупністю дій органів і посадових осіб у визначених у законодавчому порядку, що спрямовані на примусове виконання рішень судів та інших органів (посадових осіб), які провадяться на підставах, у межах повноважень та у спосіб, визначеними законами та іншими нормативно-правовими актами, прийнятими відповідно до зазначених законів [85, с. 115].

Форма реалізації рішень Європейського суду з прав людини в Україні здійснюється шляхом застосування положень, що зафіксовані в рішеннях Європейського суду та апробовані практикою впровадження зазначених рішень у законодавство України.

У положеннях статті 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» йдеться про застосування судами положень Конвенції і протоколів до неї, практики Європейського суду з прав людини. У своїй діяльності національні державні інституції та особливо національні суди застосовують при розгляді справ Конвенцію, протоколи до неї та практику Суду як «джерело права» [10].

З погляду загальної теорії права, рішення суду взагалі є правозастосовними актами, однак вони поєднують у собі й певні властивості правоінтерпретаційних приписів. Це пов'язано з тим, що у процесі правозастосовної діяльності, охоплюється ряд стадій, включаючи при цьому і таку стадію, як тлумачення тексту нормативно-правового припису. У процесі

цієї стадії здійснюється роз'яснення відповідних правових приписів Конвенції та протоколів з приводу їх застосування до конкретної життєвої ситуації.

Коли ж акт застосування отримує письмову юридичну форму вираження, то у ньому нерідко формалізуються і правила розуміння змісту відповідного правового припису, що зафіксований у Конвенції чи протоколі до неї, тобто з'являються правила-роз'яснення ЄСПЛ, які набувають юридичної сили акта застосування цієї норми. При цьому навряд чи можна стверджувати, що якийсь аспект подвійного статусу рішень Європейського суду з прав людини є домінуючим, оскільки стаття 32 Конвенції [1] встановлює поширення юрисдикції Суду на всі питання тлумачення та застосування Конвенції і протоколів до неї. Проте на практиці повноваження ЄСПЛ щодо тлумачення Конвенції і протоколів до неї набувають більшої ваги з точки зору його правових позицій та процесу розвитку положень Конвенції і протоколів до неї та практики Європейського суду з прав людини регламентується статтями 18, 19 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» [10].

Вважається доцільним висловити таку пропозицію: якщо законодавство України в широкому розумінні цього терміна (тобто коли воно охоплює всі закони і підзаконні акти), згідно зі статтями 13–15 Закону, буде приведене у відповідність до Конвенції, протоколів до неї та практики діяльності Суду, то необхідність у прямому посиланні на норми Конвенції має відпасти.

Практика Європейського суду з прав людини, згідно із поточним законодавством, – це узагальнене поняття, яке включає в себе практику Європейської комісії з прав людини, яка діяла до 1999 року, та практику Європейського суду з прав людини, який є постійно діючим контрольним органом Конвенції.

Як було зазначено вище, наша держава дала згоду на обов'язковість виконання норм Конвенції та міжнародного законодавства в цілому, а також

виконання рішень Європейського суду з прав людини. Невиконання означає додаткове порушення Конвенції. Протокол № 14, який вніс поправки до Конвенції в 2010 році, запровадив інститут відкриття провадження щодо порушення, який дозволяє Суду розглядати такі порушення. Провадження може бути відкрито більшістю в дві третини голосів Комітету міністрів, який вирішує, що держава не виконала свої зобов'язання за рішенням.

На розгляд значної кількості українських справ Європейський Суд постійно витрачає свої ресурси з прав людини, змінюючи своєму призначенню – це формувати єдині стандарти тлумачення і застосування Конвенції та, по суті, підміняє не працюючу українську систему захисту прав людини. А Україна в свою чергу також витрачає організаційні і фінансові ресурси для захисту по окремих справах в Суді, тому створення ефективної національної стратегії виконання постанови Суду і реалізації спільних зобов'язань по Конвенції може привести до переходу від кількості розглянутих справ до якісної зміни названої ситуації.

В Україні найбільш незахищеним є стягувач, якому держава за судовим рішенням має виплатити суму з бюджету: встановлений українським законодавством порядок стягнення коштів з державного органу не володіє необхідними ознаками примусового стягнення, так як судові пристави повністю відсторонені від участі в процесі стягнення за такою категорією справ і стягувач самостійно повинен представляти в Міністерство фінансів виконавчі документи, рішення суду і реквізити банківського рахунку, не маючи ніяких методів впливу на боржника [61 с. 120].

Проблема тривалого невиконання складна, хоча слід зазначити, що для вирішення складних питань дійсно потрібен час. Цілком виправдано, що розробка і здійснення реформ займають певний час. Проте, принцип верховенства права вимагає, щоб всі судові рішення виконувалися невідкладно, повністю й ефективно. Своєчасне виконання рішень внутрішньодержавних судів є однією з ознак демократичного суспільства. Це

ж правило повинно також застосовуватися до виконання міжнародних судових рішень.

Деякі постанови Страсбурзького суду можуть бути важкими для виконання з технічних причин або ж у зв'язку з тим, що вони зачіпають досить делікатні та складні питання, пов'язані з області національних інтересів, або ж через їх непопулярності серед більшості населення. Проте, правова система, заснована на Конвенції, розпадається, коли одна держава - член Ради Європи, а потім друга та третя починають самі вибірково вирішувати, яку постанову їм виконувати [57].

До цього часу Європейською спільнотою неодноразово зверталась увага України на обов'язок виконувати рішення ЄСПЛ, взятий нею після ратифікації Європейської Конвенції з прав людини. Зокрема, рекомендації Парламентської Асамблеї Ради Європи, висловлені у резолюції від 22.01.2013, були надані Україні щодо вжиття нею заходів для ефективного застосування ЄСПЛ та рішень ЄСПЛ в законодавчій та правозастосовній практиці держави. В резолюції були надані наступні рекомендації: «Комітет з правових питань та питань прав людини висловлює жаль у зв'язку з тим, що ЄСПЛ як і раніше перевантажений великою кількістю повторюваних справ з широко поширеними порушеннями у національних правових системах і закликає держави-учасники Конвенції створити стратегії та плани дій для боротьби з їх структурними проблемами, внести зміни до законодавства у відповідність з прецедентним правом ЄСПЛ».

Зважаючи на значну та прогресивно зростаючу кількість звернень до Європейського суду з прав людини громадян України щодо невиконання рішень національних судів, актуальним є застосування вищезазначених рекомендацій.

У рішеннях ЄСПЛ неодноразово наголошувалось на тому, що вказана проблема має бути вирішена всередині держави шляхом внесення змін до законодавчих та підзаконних актів, недосконалість яких спричиняє невиконання або неналежне виконання рішень національних судів. Однак,

проблема є глибшою, адже система виконання судових рішень в Україні є настільки недосконалою, що навіть рішення прийняті ЄСПЛ на користь громадян у справах проти України, знаходяться на посиленому контролі Комітету міністрів Ради Європи, та за наданими ним статистичними даними понад 90% рішень проти України є невиконаними, або виконаними зі значним порушенням строків [61, с. 117].

2.2. Нормативно-правове забезпечення реалізації рішень Європейського суду з прав людини в національній правовій системі України

Ратифікувавши Конвенцію та протоколи до неї, прийнявши у 2006 році Закон України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» та загальне застосування положень інших нормативно-правових актів національного законодавства та міжнародно-правових документів ставить перед державою питання реалізації рішень Європейського суду з прав людини в Україні.

Для визначення механізму нормативно-правового забезпечення слід насамперед з'ясувати в загальних ознаках, що означає термін «забезпечення» взагалі.

Великий тлумачний словник сучасної української мови слово «забезпечувати» тлумачить як створення надійних умов для здійснення чого-небудь; гарантувати щось, захищати, охороняти кого-, що-небудь від небезпеки [40, с. 281].

Виходячи з цього, ми можемо констатувати, що забезпечення прав і свобод людини та громадянина передбачає створення належних умов їх реалізації.

Для реалізації рішень ЄСПЛ, що прийняті стосовно України,

необхідно враховувати, що процедурно-процесуальний аспект їх виконання і застосування знаходиться не тільки у сфері національного законодавства. Особливості імплементації європейських стандартів щодо прав людини в правове поле України передбачає їх впровадження в національний механізм охорони і захисту прав, свобод і законних інтересів людини та громадянина з урахуванням європейських підходів, до його функціонування та правового забезпечення на щаблях правових приписів Європейської спільноти. Усе зазначене повною мірою належить і до сфери, яка пов'язана з механізмом реалізації рішення Європейського суду з прав людини, які прийняті Судом стосовно України, тобто з їхнім виконанням і застосуванням.

Якщо ми звернемося до Конституції України та Закону України «Про міжнародні договори України» стосовно питання реалізації рішень, які в установленому порядку набули чинності в Україні Європейського суду з прав людини, то побачимо, що міжнародно-правові документи, які регулюють цю сферу діяльності стають правовими приписами національного законодавства [42].

Згідно практики ЄСПЛ, для нормативно-правового забезпечення реалізації рішень, національні публічні інституції повинні гарантувати такі умови:

- можливість ефективної реалізації свого права кожній людині;
- не перешкоджання іншими приватними особами в даній реалізації;
- самі приватні особи вживали заходів для гарантування реалізації прав і свобод іншими особами.

Щодо правового регулювання процедури реалізації рішень Європейського суду з прав людини, винесених ЄСПЛ проти України і їх реалізації на території нашої держави, після доповнення Конвенції Протоколом № 11, який встановив перебудову контрольного механізму, створеного Конвенцією, передбачено у статті 46, що держави-підписанти

Конвенції і протоколів до неї зобов'язуються виконувати рішення ЄСПЛ у будь-яких справах, у яких вони є сторонами. Остаточне рішення Європейського суду з прав людини передається Комітету Міністрів Ради Європи, який здійснює нагляд за його виконанням. При цьому слід мати на увазі, що згідно зі статтею 19 Конвенції щодо дотримання зобов'язань держав-учасників положень Конвенції та протоколів до неї створюється Європейський суд з прав людини, який функціонує на постійній основі. Згідно зі статтею 32 Конвенції юрисдикція Європейського суду з прав людини поширюється на всі питання тлумачення і застосування Конвенції та протоколів до неї, подані йому на розгляд [1].

Оскільки, для ефективного виконання і застосування рішень ЄСПЛ вимагалася особлива процедура, то для впровадження його в українську дійсність 23 лютого 2006 року був прийнятий спеціальний Закон України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини», який ми згадували вище (у березні 2011 Закон був доповнений).

Згідно з цим Законом до рішень, винесених ЄСПЛ, що підлягають виконанню на території України, належать:

- 1) Остаточні рішення Європейського суду з прав людини у справі проти України, яким визнано порушення державою прав і свобод людини, передбачених у Конвенції та протоколах до неї;
- 2) Остаточні рішення Європейського суду з прав людини щодо справедливої сатисфакції у справі проти України;
- 3) Рішення Європейського суду з прав людини щодо дружнього врегулювання у справі проти України;
- 4) Рішення Європейського суду з прав людини щодо схвалення умов односторонньої декларації у справі проти України.

Але на думку вітчизняних науковців, ці рішення є рішеннями одного і того ж порядку, тобто є рівнозначними у контексті правозастосування [85,

с. 772–773; 78, с. 275–276].

Щодо українського законодавства, то поняття «остаточне рішення» не регламентується законодавством України, хоча й детально визначається положеннях ряду статей Конвенції і протоколах до неї. Український законодавець включає в поняття остаточне рішення, що має бути виконане на території нашої держави всі види рішень Європейського суду з прав.

Згідно статтею 34 Конвенції, зауважено, що суддя, який здійснює розгляд поданої в ЄСПЛ заяви фізичної особи, групи осіб або неурядової організації, одноосібно може оголосити таку заяву неприйнятною або ж своїм рішенням виключити заяву, яку подано до Суду з реєстру справ, якщо таке рішення може бути прийнято без додаткового вивчення. І згідно пунктом 2 статті 27 Конвенції таке рішення приймає статус остаточного. Якщо рішення не винесено, а заяву передана на розгляд комітету або палаті, то існує кілька варіантів його вирішення:

8. заяву оголошується неприйнятною, її вилучають з реєстру справ, якщо таке рішення може бути прийнято без додаткового вивчення;
9. заява оголошується прийнятною, виноситься рішення щодо неї

Ці рішення і рішення згідно зі статтею 28 Конвенції, також набувають статус остаточних (п. 2 ст. 28 Конвенції).

Якщо відповідно до статей 27 або 28 не прийнято жодного рішення або відповідно до статті 28 не прийнято жодного рішення по суті, палата приймає рішення щодо прийнятності індивідуальних заяв, поданих згідно зі статтею 34.

Якщо справа, яку розглядає палата, порушує істотні питання тлумачення Конвенції чи протоколів до неї або якщо вирішення питання, яке вона розглядає, може призвести до несумісності з рішенням, винесеним ЄСПЛ, постановленим раніше, палата може в будь-який час до винесення свого рішення відмовитися від розгляду справи на користь Великої палати, якщо жодна зі сторін не заперечує проти цього.

Отже, у справах проти України, якими визнано порушення Конвенції

і протоколу до неї, рішення набуває статусу остаточного після набрання ним законної сили.

Інший вид рішень – це остаточне рішення Європейського суду з прав людини щодо справедливої сатисфакції у справі проти України. Згідно зі статтею 41 (справедлива сатисфакція), ЄСПЛ може оголосити, що мало місце порушення Конвенції або протоколів до неї і якщо внутрішнє право відповідної Високої Договірної Сторони передбачає лише часткове відшкодування, Суд за необхідності надає потерпілій стороні справедливу сатисфакцію.

Існує і третій остаточний вид рішень, що має на увазі дружнє врегулювання спору у справі проти України. Але поняття такого рішення не знайшло належного розкриття ні в зазначеному Законі України, ні в Конвенції і протоколів до неї, проте буквальне тлумачення цього словосполучення дозволяє провести умовну паралель з мирною угодою сторін, а саме угодою уповноваженого представника держави та заявника, яке затверджується ЄСПЛ при дотриманні всіх необхідних умов.

2.3. Роль державних органів, інституцій України та Комітету Міністрів Ради Європи у виконанні рішень Європейського суду з прав людини

Згідно Закону України [10], на території України передбачено механізм реалізації рішень суду. А також взаємодіють Державна виконавча служба України та Секретаріат Урядового уповноваженого у правах Європейського суду з прав людини в структурі Міністерства юстиції України [27, с. 36].

Міністерство юстиції України виконує функції Органу представництва, відповідального за забезпечення представництва України в Європейському суді з прав людини, та виконання його рішень відповідно до Указу Президента України від 25 червня 2002 року № 581 «Про Порядок

здійснення захисту прав та інтересів України під час розгляду справ у закордонних юрисдикційних органах» [18], а також постанови Кабінету Міністрів України «Про заходи щодо реалізації Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» [17].

Саме Міністерство юстиції призначає Урядового уповноваженого у справах Європейського суду з прав людини на посаду. Звільняє Урядового уповноваженого з посади Кабінет Міністрів України за поданням Міністра юстиції України.

Щодо посади Урядового уповноваженого у справах Європейського суду з прав людини, то її може обіймати громадянин України, який має вищу юридичну освіту, стаж роботи в галузі права не менш ніж три роки та володіє однією з офіційних мов Ради Європи (англійською чи французькою). Щороку Урядовий уповноважений у справах Європейського суду з прав людини в Україні звітує про свою діяльність.

Конституційний Суд України (далі – КСУ) як внутрішньодержавний орган стикається з питаннями виконання рішень Європейського Суду з прав людини, в силу статті 46 Конвенції [1]. У свою чергу, КСУ – єдиний орган конституційної юрисдикції в Україні, який дає офіційне тлумачення Конституції України та законів України, вирішує питання про відповідність законів та інших правових актів Конституції України. Він не входить в систему судів загальної юрисдикції і не здійснює правосуддя в звичному для нас розумінні, тому що вирішує не юридичні суперечки, а питання про відповідність законів та інших нормативно-правових актів Конституції України.

Слід зазначити, що в історії конституційної юрисдикції України дію рішення ЄСПЛ вперше було визнано в Рішенні Конституційного Суду України від 29 грудня 1999 року № 11-рп / 99 [30]. І хоча КСУ уникнув прямого посилення на правову позицію Європейського суду, невідповідність

смертної кари як виду покарання з положеннями статті 3 Конвенції було очевидним.

Згаданий вище приклад є свідченням формування правового розуміння КСУ позицій, викладених ЄСПЛ.

Але сучасна модель судочинства в Україні відрізняється абсолютною не скоординованістю між різними видами судочинства, коли між ними не існує будь-яких зв'язків, що ускладнює захист прав громадян та юридичних осіб. Так, у сучасному цивільному судочинстві свідок може надавати суду завідомо неправдиві показання, а процедура притягнення його до кримінальної відповідальності абсолютно не регламентована. Питання компетенції судів різних видів судочинства так само не конкретизовані, а це породжує ускладнення в зверненні за судовим захистом громадян та юридичних осіб, потенційну можливість помилки або зловживання суддями своїми повноваженнями лише з формальних міркувань тощо.

Що ж стосується основних критеріїв взаємодії ЄСПЛ і Верховного Суду, то, перш за все, необхідно пам'ятати, що Верховний Суд наділений винятковим правом переглядати справи у разі встановлення міжнародною судовою установою, юрисдикція якої визнана Україною (зокрема ЄСПЛ), порушення Україною міжнародних зобов'язань при вирішенні справи українським судом. Крім того, проблеми, які виникають в діяльності національних судів при використанні правових позицій ЄСПЛ, свідчать, що саме Верховний суд повинен формувати концептуальні підходи та методи використання судами європейських стандартів, розробляти рекомендації щодо правильного і однакового застосування ними при здійсненні правосуддя норм Конвенції та практики ЄСПЛ.

Верховний суд може це робити, перш за все, шляхом використання практики Європейського суду при вирішенні конкретних справ усіх категорій адміністративних, господарських, цивільних і кримінальних [60, с. 67].

Але, якщо проаналізувати повноваження Пленуму Верховного Суду, то виходить, що він «надає висновки щодо проектів законодавчих актів, які

стосуються судоустрою, судочинства, статусу суддів, виконання судових рішень та інших питань, пов'язаних із функціонуванням судової системи України», але не виступає з ініціативою внесення змін до відповідних законопроектів, хоча в своєму складі має потужний потенціал науковців, досвід із застосування нормативних актів, інформацію про недоліки в діяльності судів та суддів тощо. Також, він «приймає рішення про звернення до Конституційного Суду України з питань конституційності законів та інших правових актів, а також щодо офіційного тлумачення Конституції та законів України», тобто здатен виявити неконституційність законів та інших правових актів, а тому може і, на нашу думку, повинен проводити аналіз і узагальнення практики розгляду справ Європейським судом з прав людини на предмет всебічного впровадження отриманої інформації для удосконалення судочинства.

З останнього положення випливає потенційна можливість Верховного Суду не погодитися з рішенням Європейського суду з прав людини, коли воно не відповідає положенням Конституції України і в такому разі цей суд вправі звертатися до Конституційного Суду України з метою надання висновку щодо даної справи.

Парадокс полягає в тому, що Верховний Суд має значний потенціал досвідченіших суддів, які займаються аналізом і узагальненням судової практики, виробленням рекомендацій із застосування тих чи інших норм законодавства, перевірки їх на відповідність Конституції України, до складу Верховного суду входить науково-консультативна рада з числа провідних науковців України.

Звісно, за правовим статусом Верховний Суд є незалежним і вищим по відношенню до Органу представництва органом, адже йому мають надсилатися документи на узгодження [66, с. 22-25].

Щодо Органу представництва, це орган, відповідальний за забезпечення представництва України в Європейському суді з прав людини та координацію виконання його рішень (далі – Орган представництва).

Згідно із Законом [10] Орган представництва відповідає за виконання таких завдань:

- 1) забезпечення представництва України у Європейському суді з прав людини;
- 2) забезпечення виконання рішень Європейського суду з прав людини, прийнятих Судом щодо України;
- 3) інформування Комітету Міністрів Ради Європи про хід виконання рішень Європейського суду з прав людини щодо України.

Отже, він здійснює юридичну експертизу всіх законопроектів, а також підзаконних нормативних актів, на які поширюється вимога державної реєстрації, на відповідність Конвенції, за результатами чого готує спеціальний висновок. Орган представництва забезпечує також постійну та з розумною періодичністю перевірку чинних законів і підзаконних актів на відповідність Конвенції та практиці Суду. За результатами передбаченої перевірки Орган представництва подає до Кабінету Міністрів України пропозиції щодо внесення змін до чинних законів та підзаконних актів з метою приведення їх у відповідність з вимогами Конвенції та відповідною практикою Суду. Міністерства та інші центральні органи виконавчої влади забезпечують систематичний контроль за дотриманням у рамках відомчого підпорядкування адміністративної практики, що відповідає Конвенції та практиці Суду. Відповідно до частини 1 статті 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» суди застосовують при розгляді справ Конвенцію та практику Суду як джерело права [35].

Комітет Міністрів, головним чином являється виконавчим органом Ради Європи. Він був створений в 1954 році в рамках Конвенції про захист прав людини і основних свобод та наділений правом вирішувати всі питання, що пов'язані з діяльністю організації, в тому числі політичні, адміністративні, фінансові, а також багато інших питань міждержавного співробітництва.

Містить в своєму складі міністрів закордонних справ від кожної держави-учасниці Ради Європи. Засідання Комітету з особистою участю міністрів закордонних справ проводяться лише два рази на рік (в листопаді, квітні або травні). На всіх інших засіданнях, в тому числі на тих, які розглядають питання контролю виконання рішень Європейського суду з прав людини, міністри закордонних справ представлені їх постійними представниками при Раді Європи.

Згідно статті 46 Конвенції Комітет Міністрів наділений особливою функцією нагляду за виконанням рішень Європейського суду, і ця функція не повинна змішуватися з іншими аспектами діяльності Комітету. Засідання, присвячені контролю за виконанням рішень Суду, проводяться, як правило, кожні два місяці, тобто шість разів на рік. На практиці Комітет іноді розглядає особливо термінові питання і на своїх регулярних засіданнях.

Значною мірою нові Правила [15] підтверджують колишні Правила і колишню практику [14]. Відповідно до передбаченої Регламентом Суду і Конвенцією процедури, рішення Суду в день його винесення надсилається із супровідним листом Секретаріату Суду до Комітету Міністрів (пункт 3 правила 77 Регламенту Суду).

Відповідно до правил Комітету Міністрів щодо застосування пункту 2 статті 46 Конвенції як тільки рішення Суду, що констатує порушення Конвенції, стає остаточним (стаття 44 Конвенції), воно стає на порядок денний найближчого засідання Комітету міністрів. Контрольні інтервали в процесі нагляду в принципі збігаються з кожним засіданням Комітету, що стосується всіх заходів із виконання рішення Суду, спрямованих на усунення наслідків порушення для індивідуального заявника скарги (виплата присудженої Судом справедливої компенсації та інші запропонованих ним заходів індивідуального характеру). Що ж стосується заходів загального характеру, таких як внесення змін до законодавства, то контрольний інтервал для нагляду за їх виконанням встановлений максимум в шість місяців [15].

Заявники мають право представляти свої міркування з приводу реалізації заходів, спрямованих на відшкодування заподіяних їм порушень Конвенції шкоди, але їм не дозволяється висловлюватися з приводу заходів загального характеру, якщо тільки держава не дасть на це свою згоду. Комітет має право втрутитися в процес виконання за допомогою прийняття проміжної резолюції або іншого аналогічного по суті документа особливо для того, щоб забезпечувати інформацією про стан процесу виконання постанови або, коли це доцільно, висловити стурбованість і (або) внести пропозиції, що стосуються процесу виконання. Інформація про хід виконання постанов Європейського Суду публікується для загального відома в забезпечений коментарями порядок денний роботи.

Деякі правила також містять практичний посібник з реалізації нових повноважень Комітету, встановлених Протоколом № 14 до Конвенції. В якому зазначено, що Комітет Міністрів має право, при набранні двох третіх голосів, ініціювати процедури в Суді щодо держав, які не виконують рішення Суду. А також нове повноваження може просити Суд про тлумачення винесеного рішення. Це повноваження також направлено на допомогу Комітету Міністрів у його завданні по контролю за виконанням рішень Суду та визначенням, які заходи необхідні для того, щоб рішення суду було належним чином виконано.

На практиці Комітет міністрів вкрай рідко вдається до заходів політичного або дипломатичного тиску для того, щоб забезпечити виконання рішення Суду державою-відповідачем. Переважно, Комітет Міністрів виконує функцію місця, де конструктивно обговорюються заходи, які необхідно прийняти для виконання рішень. Отже, Комітет є органом Конвенції, наділений функціями переважно юридичного характеру, що перешкоджає політизації обговорюваних проблем і сприяє прийняттю швидких і ефективних рішень.

2.4. Способи підвищення ефективності та результативності виконання рішень Європейського суду з прав людини в Україні

Імплементація міжнародно-правових норм про права людини в українське законодавство є складною процедурою, яка потребує спеціального доктринального підходу. Прийняття Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» допомогло визначити підстави та порядок застосування судами України його рішень та практики. Проте Закон не усунув найбільш складних питань, пов'язаних з визначенням місця міжнародних договорів України у правовій системі України, із співвідношення норм ЄКПЛ з нормами універсальних договорів про права людини, які «залишаються» частиною українського законодавства.

Закон не надає чіткої відповіді на цілу низку правових питань, застосовуючи, очевидно, загальний підхід – закон не може регулювати особливості застосування судами судової практики, він може лише легалізувати саму можливість застосування. Таким чином саме українські суди повинні виробити підходи до застосування рішень ЄСПЛ [88, с.17-18].

У жовтні 2015 року Урядовий уповноважений взяв участь у круглому столі, організованому Департаментом виконання рішень Європейського суду у м. Страсбург (Франція) і присвяченому питанням ефективного виконання національними судовими установами рішень Європейського суду з прав людини, а також покращення національних стандартів судочинства та забезпечення права на справедливий суд. Серед інших питань порядку денного круглого столу обговорювались проблеми комплексного дотримання судами вищих інстанцій вимог статті 6 (право на справедливий суд) Конвенції, а також норм національного процесуального права під час перегляду рішень національних судів на підставі рішення Європейського суду.

Президентом України, для поліпшення стану дотримання прав людини в Україні видано Указ Президента України від 25 серпня 2015 року

№ 501/2015 та була затверджена «Національна стратегія у сфері прав людини на період до 2020 року» [87]. В Стратегії передбачено, що з метою вдосконалення діяльності щодо утвердження та забезпечення прав і свобод людини і громадянина в Україні Кабінету Міністрів України доручили розробити із залученням представників органів державної влади, органів місцевого самоврядування, інститутів громадянського суспільства, провідних вітчизняних учених і міжнародних експертів та затвердити у тримісячний строк План дій щодо реалізації Національної стратегії у сфері прав людини на період до 2020 року (далі – План дій).

Виконуючи це доручення, Кабінет Міністрів України розробив план дії щодо реалізації зазначеного Указу. Вказаний план дій був затверджений розпорядженням Кабінету Міністрів України від 23 листопада 2015 року № 1393-р «Про затвердження Плану дій щодо реалізації Національної стратегії у сфері прав людини на період до 2020 року» [16].

Згідно цього документу, міністерства та інші державні органи, повинні забезпечити виконання передбачених планом дій, а Міністерству юстиції України щороку [19]:

- до 1 листопада здійснювати підготовку та оприлюднення звіту про виконання передбачених планом дій у поточному році;
- до 10 грудня здійснювати публічне обговорення звіту про виконання передбачених планом дій у поточному році за участі представників органів державної влади, органів місцевого самоврядування, інститутів громадянського суспільства, міжнародних організацій;
- внесення у разі потреби змін до плану дій з урахуванням результатів такого обговорення, одночасно міністерствам, іншим державним органам подавати щокварталу Міністерству юстиції України звіт про стан виконання плану дій для проведення аналізу та інформування Кабінету Міністрів України.

На підставі зазначеного, у квітні 2015 року Урядовий уповноважений підготував звіт про імплементацію в Україні Брайтонської декларації [76].

Слід зазначити, що Кабінет Міністрів України отримав право, згідно зі статтею 20 Закону України «Про Державний бюджет України» на 2016 рік, реструктурувати фактичну заборгованість обсягом до 7 544 562 370 гривень, що виникла станом на 1 січня 2016, що, за рішеннями судів, виконання яких гарантовано державою, а також за рішеннями Європейського суду з прав людини, прийнятими за наслідками розгляду справ проти України, шляхом часткового погашення за рахунок коштів передбачених цим законом. У розмірі до 10 % суми за зазначеними рішеннями та видачі на решту суми фінансових казначейських векселів строком обігу до семи років, з відстроченням платежів за цією заборгованістю на два роки та відсотковою ставкою 9,3 відсотка річних. Право видачі таких векселів надається органам, що здійснюють казначейське обслуговування бюджетних коштів [12].

Практика ЄСПЛ по розгляду скарг українців показує, що порушення прав і свобод, закріплених в Конвенції, часто відбуваються через неналежне тлумачення і застосування українських законів.

Високий відсоток заяв, визнаних ЄСПЛ неприйнятними або виключеними з реєстру розгляду справ, говорить про слабкість системи інформування посадових осіб, суддів, юридичної спільноти і громадян про процедуру подання та розгляду скарги в ЄСПЛ. Інформування про рішення і практику Суду важливе для забезпечення відповідності правозастосовчої практики стандартам ЄСПЛ, оскільки рішення ЄСПЛ є актами судового тлумачення норм, тобто джерелом права для українських суддів.

Причиною низької інформованості може бути те, що ЄСПЛ публікує рішення тільки на офіційних мовах Суду – французькою та англійською. Для цілей інформування представників української юридичної спільноти існує офіс Представника України в Європейському Суді, який зобов'язаний ставити до відома про винесені по Україні рішення Верховний Суд та інші

органи влади, він же займається і перекладом рішень на державну мову і консультаціями.

Також, хочеться відмітити, що у світлі справ, розглянутих Європейським Судом з прав людини щодо України, основним джерелом проблем у сфері реагування держави на постанови Європейського Суду є відсутність системного підходу до забезпечення загальних заходів по виконанню прецедентної практики Суду. Це дає зрозуміти нам, що в Україні не існує чітко окресленої процедури вибору таких заходів і віднесення їх до сфери відповідальності конкретних державних органів. Відсутність законодавчо-закріпленого і відпрацьованого на практиці чинного механізму загальних заходів і заходів індивідуального характеру тягне за собою недостатність і безсистемний характер дій держави щодо попередження порушень і, як наслідок, подальше збільшення скарг в Європейський Суд з прав людини, де відповідачем виступає Україна.

Необхідним етапом у зміні судової практики повинно стати поширення інформації про рішення, а саме поширення інформації про нові постанови Європейського Суду з прав людини, в професійному середовищі (серед суддів, адвокатів, прокурорів) і забезпечення доступу пересічних громадян до цієї інформації:

- опублікування переклад на українську мову текст рішення в загальнодоступних і багатотиражних засобах масової інформації;
- опублікування перекладу і коментарів до вирішення в спеціальній юридичній пресі;
- доведення тексту документа та інформації про наслідки постанови до суддів;
- обговорення наслідків постанови на нарадах суддів і прокурорів, при проведенні навчання і підвищення кваліфікації суддів і прокурорів.

Також поступальний рух вперед може відбуватися за такими основними напрямками дій:

10. посилення роботи щодо забезпечення реалізації Конвенції на національному рівні та, відповідно, по зміцненню принципу субсидіарності;
11. вдосконалення нагляду з боку Комітету міністрів за виконавчим провадженням;
12. задля удосконалення судочинства, зокрема й цивільного, слід переглянути функції і повноваження Верховного Суду і визначити його роль як провідну серед судів інших інстанцій і узгодити її з діяльністю Конституційного Суду України та іншими державними установами.

Важливо відзначити, що практика розгляду ЄСПЛ справ щодо України, вказує на прогалини в законодавстві і проблеми правозастосовної практики, але робить позитивний вплив на правоохоронну політику і судочинство, що допомагає вдосконалювати правозастосовну систему. Таким чином, можна говорити про те, що ЄСПЛ є «експертним центром», який проводить необхідну для правозастосовної системи країни роботу і, в дійсності, здатний виявляти проблемні сторони законодавства і судочинства.

Оскільки, права людини виступають нормативною формою взаємодії людей, координації їх вчинків і діяльності, запобігання протиріч і конфліктів, нам потрібно докладати зусилля для підтримки своїх прав і свобод. Ми повинні підтримувати спрямованість нашої держави на сприйняття і реалізацію міжнародних стандартів в сфері прав людини і при цьому пам'ятати, що права людини були породжені і виникли саме на основі демократії і тому можуть реально існувати і розвиватися тільки в демократичному суспільстві.

Згідно Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23.02.2006 (зі змінами, внесеними згідно із Законом від 15 березня 2011 р.), на території України передбачено механізм реалізації рішень суду. Він носить комплексний характер, а його прийняття обумовлено тим, що, згідно з його положень, Україна як держава стала стороною Конвенції і протоколів до неї і таким

чином на загальнодержавному рівні зобов'язалась дотримуватися і поважати права і свободи людини, передбачені в Конвенції та протоколах до неї і, відповідно, виконувати рішення Європейського суду з прав людини, де вона є стороною на своїй території.

Згідно цього закону визначено чотири види рішень Європейського суду з прав людини, які національний законодавець включає в загальне поняття «рішення» і які, згідно із зазначеним законом, підлягають виконанню на території України.

Міністерство юстиції України виконує функції Органу представництва, відповідального за забезпечення представництва України в Європейському суді з прав людини, та виконання його рішень. А Конституційний Суд України як внутрішньодержавний орган стикається з питаннями виконання рішень Європейського Суду з прав людини, в силу ст. 46 Конвенції.

Проаналізувавши зміни в процесі перегляду рішень національних судів України у зв'язку із винесенням Європейським судом з прав людини рішення у справі, стороною в якій є Україна, відповідно до оновлених редакцій Цивільного процесуального кодексу України та Закону України «Про судоустрій і статус суддів», ми з'ясували, що внаслідок змін в судовій системі України та створенні Верховного суду, він перебрав на себе функції пов'язані із прийняттям клопотань про перегляд рішень національних судів, зокрема на підставі рішень Європейського суду з прав людини, перейшли до Великої Палати новоствореного Верховного Суду [13].

Задля удосконалення судочинства, зокрема й цивільного, слід переглянути функції і повноваження Верховного Суду і визначити його роль як провідну серед судів інших інстанцій і узгодити її з діяльністю Конституційного Суду України та іншими державними установами.

РОЗДІЛ 3

РІШЕННЯ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ В ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ ПО ОКРЕМИХ КАТЕГОРІЯХ СПРАВ

3.1. Рішення Європейського суду з прав людини в контексті створення прецедентів для цивільного судочинства України

Приступаючи до розгляду питань виконання постанов ЄСПЛ шляхом прийняття заходів загального характеру, слід зазначити, що воно безпосередньо пов'язане з реалізацією правових позицій ЄСПЛ при здійсненні цивільного судочинства, а також при внесенні змін до процесуального законодавства.

За умови належного виконання країнами-учасниками Конвенції, в тому числі Україною, своїх зобов'язань щодо приведення законодавства про цивільне судочинство у відповідність з конвенційними нормами, витлумаченими Європейським Судом, правові позиції ЄСПЛ можуть виступати в як потужна перетворююча сила. Правові позиції ЄСПЛ, на основі яких винесено рішення по одній конкретній справі, можуть спонукати державу не тільки змінити процесуальне законодавство, а й здійснити серйозні інституційні реформи [82].

Рішення Європейського суду з прав людини є особливими джерелами цивільного права. У рішеннях Європейського Суду виражаються правові позиції щодо оцінки процесуальних ситуацій, а також встановлюються процесуальні правоположення, принципи цивільного судочинства і прецеденти тлумачення, які складають систему елементів, яка володіє внутрішньою єдністю і взаємозв'язком. Ця система визначає процесуальну форму дотримання і реалізації права кожного на справедливий судовий розгляд в цивільному та арбітражному процесах. Правові позиції представляють відношення ЄСПЛ до процесуальної ситуації в цивільному судочинстві й визначають обов'язки держави в разі порушення права на справедливий судовий розгляд. Процесуальні принципи визначають загальні

засади дотримання права на справедливий судовий розгляд і виражаються в процесуальних правоположеннях, які, у свою чергу, мають структуру, подібну до двочленної структури процесуальної правової норми. А в прецедентах тлумачення встановлюється зміст процесуальної форми реалізації права на справедливий судовий розгляд.

Рішення ЄСПЛ, що визначають процесуальну форму здійснення права на справедливий судовий розгляд, входять в українську цивільну процесуальну систему, з одного боку, як умови дотримання даного права в цивільному судочинстві, з іншого боку, в якості сполучного компонента між процесуальним законодавством і фактичною процесуальною діяльністю судів. Тому при внесенні змін до процесуального законодавства на основі сформульованих ЄСПЛ при винесенні тої чи іншої постанови правових позицій, по своїй суті, і є виконанням Україною постанов ЄСПЛ (як актів тлумачення конвенційних норм) шляхом вжиття заходів загального характеру в цивільному процесі.

Але, погляди учених на можливість вважати рішення ЄСПЛ джерелами права не однозначні. Одна група вчених категорично заперечує це, оскільки, на їхню думку, рішення Суду не створюють нових правил поведінки (юридичних норм) [39, с. 96]. Більш обґрунтованою, на нашу думку, є точка зору іншої групи вчених, які дотримуються думки, що результати діяльності Суду доповнюють, конкретизують і поживляють конвенційне право і є «похідними, вторинними щодо Конвенції джерелами права» [71, с. 210].

Сьогодні в Україні не створено необхідних умов для застосування судового прецеденту як джерела права. Причинами цього є недостатнє фінансування судової влади, відсутність економічної незалежності суддів, недоліки їх професійної підготовки, відсутність методичних розробок по впровадженню судового прецеденту, повної доступності судових рішень тощо. Ефективна дія судового прецеденту як джерела права в Україні все ще є перспективою, а не реальністю. Разом з тим, узгодження цивільного

судочинства та юридичної практики України до вимог Конвенції в її тлумаченні Судом необхідно вже сьогодні.

Наслідками визнання практики Суду джерелом права на законодавчому рівні мало на меті забезпечити відповідність юридичної практики України міжнародним нормам та зменшити кількість порушень Україною прав і свобод, передбачених Конвенцією. Однак, на нашу думку, ця мета не досягнута. Щодо порушень Україною вимог Конвенції в сфері цивільного судочинства, то вони отримали статус системних [55, с. 27].

Практика України свідчить про те, що навіть при наявності прямої вказівки в рішенні Суду, винесеному щодо України, на порушення цивільного законодавства Україною вимог Конвенції, судді України в аналогічних ситуаціях продовжують застосовувати це законодавство, а не рішення Суду як джерело права.

Як вказує Л. Вільдхабер, недостатньо тільки гарантувати, що положення Конвенції мають пряму дію, «необхідно перенести прецедентне право Європейського суду з прав людини в національне законодавство» [41, с. 57].

Здійснити це, можливо шляхом імплементації рішень Європейського суду з прав людини в цивільне законодавство України. Концепція імплементації є однією з концепцій впровадження норм міжнародного права в право національне.

Термін «імплементація» походить від латинського «implere», що означає «наповнювати, виконувати, здійснювати». Відповідно до Великого енциклопедичного юридичного словника, в міжнародному праві цей термін тлумачиться як «організаційно-правова діяльність держави з метою реалізації своїх міжнародних зобов'язань» [8].

В науці ж виділяють широке і більш конкретне розуміння терміна «імплементація». У широкому значенні – це «здійснення міжнародно-правових і внутрішньо державних норм» або іншими словами – «реалізація

норм міжнародного права у внутрішньо державних і міжнародних сферах», в більш конкретному – «цілеспрямована організаційно-правова діяльність держави, метою якої є реалізація зобов'язань, взятих нею відповідно до міжнародного права, а також охорона і захист прав, закріплених цими зобов'язаннями [63, с. 17].

Однак в правову систему України в тому вигляді, в якому вона існує на сьогодні, апіорі принципово неможливо імплементувати акти ЄСПЛ (органу, що здійснює юрисдикційні функції) в якості судових прецедентів як джерел українського права. Адже для цього потрібно не просто уточнення компетенції окремих органів державної влади, а концептуальна зміна Конституції України [50].

Тим часом, на нашу думку, питання, пов'язане з перебудовою національної правової системи, є необхідними, для такого роду змін, якими б глобальними вони не були. Адже для цього є передумови політичного, економічного і соціального характеру. Однак, в сучасній Україні не існує вищеперелічених умов, при яких введення судового прецеденту в якості джерела права сприяло б подальшому успішному втіленню в життя принципів правової держави.

Основна проблема українського суду насправді знаходиться за техніко-юридичними межами, оскільки творення верховенства права йде шляхом ментальних установок і соціального замовлення середніх класів суспільства, а не його майново-протилежних шарів, часто ворожих один одному. У справедливому суді може бути зацікавлений «середній клас» і національна буржуазія, але формування самосвідомості цих суспільних верств відбувається вкрай повільно [49].

Можна припустити, яка кількість зловживань судовим прецедентом виникне в наявних українських реаліях, і наскільки масштабні будуть негативні наслідки таких зловживань, які можуть відбитися на кожному конкретному суб'єкті тих чи інших правовідносин, що потенційно можуть бути перенесені в сферу цивільного судочинства і судочинства в арбітражних

судах. Тим більше, в даний час об'єктивно існують перешкоди технічного характеру, пов'язані з доступністю постанов ЄСПЛ у разі визнання їх в якості джерел права їх кінцевим адресатам.

Отже, сьогодні перед українськими науковцями постає величезна проблема в сприйнятті всього комплексу інформації про практику Європейського суду з прав людини і її адаптування до української правової системи. Ці важливі завдання знаходять своє втілення в багатьох наукових роботах. Наприклад, Б.П. Ратушна формує таке поняття «належне доказування» і визначає його дію у судовому правозастосуванні в світлі практики Європейського суду з прав людини (загальнотеоретичне дослідження) [58 с. 63], тобто така робота має поширюватися й на цивільне судочинство і бути цікавою для вчених-процесуалістів.

Але існують й інші дослідження, у назві роботи яких анонсується порівняльно-правовий характер дослідження «Тягар доказування в цивільному судочинстві: порівняльно-правове дослідження», але з чим або з ким порівнюватиметься тягар доказування не вказується і жодного порівняльного висновку не виноситься на захист [83, с. 6]. Якщо ж докладно аналізувати тягар доказування, то відповідно до запропонованої гіпотези виходитиме, що він «це урегульований законом інтерес у вчиненні певних дій у процесі доказування (утримання від їх вчинення) як умов, пов'язаних із очікуванням позитивного результату від розгляду і вирішення спору» [83, с. 9]. Але ж «тягар» в ЦПК не регламентований і доцільність його застосування замість стабільно застосовуваного протягом століть поняття «обов'язок» як мінімум сумнівна.

Отже, при реформуванні цивільного судочинства та удосконаленні норм Цивільного процесуального Кодексу (далі – ЦПК) доцільно відмежовувати позитивні пропозиції вчених від негативних і це положення прямо має стосуватися практики Європейського суду з прав людини, де так само є недоліки як в процедурі розгляду справ, так і при формуванні рішень.

Ми не повинні в цивільному процесі абсолютизувати рішення Європейського суду з прав людини до рівня прецедентів, оскільки вони «створюються» за формулою: громадянин України проти держави Україна, де визначальними є права людини, а також представники інтересів держави Україна не завжди адекватно реагують на пред'явлені до держави претензії, а в цивільному процесі розглядаються справи цивільно-правового характеру. Звідси впливає обмежена дія рішень Європейського суду з прав людини, оскільки вони мають поширюватися на державу та її установи, але не на відносини між громадянами, юридичними особами в широкому контексті цього терміну тощо [8].

Цікавою в цьому зв'язку є позиція В.П. Кононенка, яким «обгрунтовано, що Європейський суд з прав людини дотримується не самого прецеденту як такого, він порушує певні правові питання й відповідає на них у процесі тлумачення Конвенції. Результати такої діяльності вже незаперечуються, а переходять на якісно вищий рівень, стаючи правовими позиціями, на які Суд посилається в наступних своїх рішеннях, називаючи прецедентами, з чого випливає, що рішення ЄСПЛ є прецедентами тлумачення Конвенції 1950 р.» [58].

З наведеної цитати виходить, що Європейський суд дотримується не самого прецеденту, а самостійно «порушує певні правові питання й відповідає на них у процесі тлумачення Конвенції 1950 р.». Звичаєва природа рішень в такому разі не проявляється, оскільки Європейський суд мусить розглядати справи тільки за заявами осіб, що обумовлює предмет наступного рішення цього суду через те, що зміст правопорушення в кожній конкретній справі визначається заявником і зв'язується з певними правовідносинами. Отже, суд не може надавати в такій ситуації оцінку іншим правовідносинам.

Коли ж суд посилається на свої попередні позиції в наступних рішеннях та називає їх прецедентами, то це положення важко кваліфікувати, оскільки прецеденти визнаються поза волею суду, що ухвалив рішення.

Для прикладу розглянемо рішення по справі "Шульга проти України" (Заява № 16652/04, Страсбург, 2 грудня 2010 року) Там зазначено: «Дослідивши всі матеріали справи, які є в його розпорядженні, Суд зазначає, що Уряд не надав жодного факту чи аргументу, здатного переконати Суд дійти іншого висновку в даній справі. З огляду на практику Суду з цього питання Суд доходить висновку, що у даній справі тривалість судового розгляду була надмірною та не відповідала вимозі «розумного строку». Але ж в цьому же рішенні визначено: «Уряд зазначив, що причиною тривалого розгляду касаційної скарги заявниці було перенавантаження Верховного Суду України. Уряд також зазначив, що з метою вирішення цієї проблеми було прийнято Закон від 22 лютого 2007 року» [23].

Тобто тут Урядом було зроблене посилання на Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про судоустрій України» щодо забезпечення касаційного розгляду цивільних справ», який втратив чинність на підставі Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» у зв'язку з прийняттям Закону України «Про Вищий антикорупційний суд» № 2509-VIII [11].

Не зважаючи на аргументи Уряду, Європейський суд з прав людини наводить такі аргументи: «Суд зазначає, що основна затримка в провадженні мала місце в зв'язку з тим, що касаційна скарга заявниці не була розглянута в належний строк. Суд нагадує, що це роль національних судів організовувати судові провадження таким чином, щоб вони були без затримок та ефективними. Однак, на думку Суду, національні суди не діяли з належною сумлінністю» [63].

В такому разі не можна погодитися з рішенням Європейського суду з прав людини, оскільки суди мають керуватися законодавством і діяти відповідно до встановленої процедури. Отже, при перевантаженні Верховного Суду, ні суд касаційної інстанції, ні будь-який інший суд не міг переорієнтувати скарги на розгляд інших судів. Тому висновок

Європейського суду з прав людини не відповідав фактичним обставинам справи, оскільки причина правопорушення покладалась на національні суди, а корінь проблеми лежав в судоустрої, яка могла бути вирішена лише на законодавчому рівні.

На сьогоднішній день мало місце реформування судової системи України, зокрема реорганізація касаційної інстанції, ліквідація Вищих спеціалізованих судів та ВСУ та створення Верховного Суду, як дворівневого судового органу. Перший рівень новоствореного суду складається з чотирьох палат, що здійснюють касаційний перегляд рішень апеляційних судів у цивільних, кримінальних, господарських та адміністративних справах. Другий рівень має назву Велика палата, яка в свою чергу наділена повноваженням перегляду рішень суддів зазначених чотирьох палат з підстав неоднакового застосування норм матеріального та процесуального права, що нагадує повноваження ВСУ по перегляду рішень Вищих спеціалізованих судів [31].

Вказане укрупнення вищого судового органу України має сприяти уніфікації практики правозастосування в касаційних інстанціях, а також у випадку перегляду рішення за нововиявленими або виключними обставинами. В той же час, зміни в судовій системі України тягнуть за собою необхідність приведення процесуального законодавства у відповідність до запроваджених змін [66].

На виконання вищезазначеного 23.03.2017 за ініціативою Президента України на розгляд до Верховної Ради України було внесено проект Закону «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів» № 6232. Окрему увагу в законопроекті приділено забезпеченню діяльності Верховного Суду та створенню механізмів, які забезпечать єдність правозастосовної практики. 03.10.2017 Верховна Рада прийняла законопроект № 6232 про внесення змін

до процесуальних кодексів, внесений Президентом України та підготовлений Радою з питань судової реформи, який набрав законної сили 15.12.2017.

Отже, з 2018 року планується значне оновлення а процесі здійснення правосуддя шляхом його осучаснення та наближення до Європейських стандартів. В цьому аспекті очікуваними були зміни в цивільно-процесуальному законодавстві в сторону створення більш досконалого процесуального механізму виконання рішень ЄСПЛ стосовно України [8].

В попередній редакції ЦПК України однією з підстав звернення до ВСУ було встановлення міжнародною судовою установою, юрисдикція якої визнана Україною, порушення Україною міжнародних зобов'язань при вирішенні даної справи судом (п. 3 ч.1 ст. 355 старої редакції ЦПК) [8]. В той же час, ВСУ не завжди задовольняв клопотання про перегляд судових рішень, навіть у випадку визнання ЄСПЛ невідповідності рішень національних судів України нормам ЄКПЛ.

Резонансним прикладом вищенаведеного твердження є справи Бочан проти України (Заяви № 7577/02 від 03.05.2017 та № 22251/08 від 05.02.2015). У другому із зазначених рішень ЄСПЛ вказав на те, що повноваження судів вищої інстанції щодо перегляду справи повинні здійснюватись для виправлення юридичних та судових помилок, а не з метою заміни оцінки фактів судами нижчих інстанцій (п. 75 Рішення «Бочан проти України» № 2) [52].

Наведений приклад демонструє недостатність в Україні законодавчих механізмів захисту прав людини, зокрема права на справедливий суд. На відміну від відшкодування матеріальної шкоди Європейський суд не вказує державі, які спеціальні заходи необхідно вжити щодо відновлення порушених прав заявника та щодо запобігання подальшим порушенням, оскільки згідно з Конвенцією держави мають право самостійно обирати заходи індивідуального та загального характеру. Однак, впровадження відповідних заходів проходить під контролем Комітету Міністрів Ради Європи, який перевіряє, чи є обрані заходи ефективними та чи відповідають

вони висновкам, викладеним у рішенні ЄСПЛ. При цьому рішення вважається виконаним лише після прийняття відповідної постанови з цього приводу Комітетом Міністрів Ради Європи.

Необхідність застосувати заходи індивідуального характеру на національному рівні додатково до відшкодування матеріальної і моральної шкоди, наприклад, перегляд справи на національному рівні може бути важливим засобом усунення порушення Конвенції у випадках, коли Європейським судом зафіксовані серйозні порушення процесуальних гарантій національними судами. Такий перегляд може також виправити рішення національного суду, яке за своєю суттю суперечить ЄКПЛ [10, ст. 25-26].

Отже, наявність рішення ЄСПЛ, в якому прямо або опосередковано вказані певні заходи індивідуального характеру, зокрема необхідність перегляду рішення національного суду, яким було порушено право або не вжито належних заходів для його поновлення не тягне за собою автоматичного перегляду зазначеного рішення. З метою реалізації рішення ЄСПЛ в частині вжиття заходів індивідуального характеру, особа, на користь якої прийнято рішення має звернутись із заявою про перегляд рішення за виключними обставинами протягом тридцяти днів з дня набрання законної сили судовим рішенням, яким скасовано судове рішення, що стало підставою для ухвалення судового рішення, яке підлягає перегляду (п. 3, ч. 1. ст. 425 нового ЦПК), вказаний строк повністю збігається зі строком, передбаченим для подання заяви до ВСУ (ч. 2 ст. 356 старого ЦПК) [85].

Зокрема, на наш погляд, неприпустимо з точки зору розвитку правової держави, коли в рішенні Європейського суду з прав людини від 13 грудня 2005 року по справі “Анацький проти України” (Заява No 10558/03) [24] робиться посилання на подібну справу і рішення «Трихліб проти України» від 20 вересня 2005 року, No 58312/00, пп. 7-14) [22] щодо невиконання рішень судів України. В такому випадку слід констатувати, що держава Україна адекватно не відреагувала на виявлені Європейським судом з прав

людини правопорушення в правовій системі і рішення цього Суду стали прецедентом лише для нього самого, а не спонукали до удосконалення державного устрою і, зокрема, відповідного законодавства України.

Отже, в прецедентному праві є слабкі місця. А саме: «Доктрина прецеденту ґрунтується на принципі *stare decisis* («стояти на вирішеному»), який походить від латинської фрази “*stare decisis et non quieta movere*”, що означає «триматися прецедентів і не порушувати вже встановленого». Згідно з цим принципом суди не можуть переглядати прецеденти за своїм розсудом. Принципу «стояти на вирішеному» необхідно дотримуватися навіть у тих випадках, коли існують досить переконливі аргументи, що за інших обставин дозволили б не робити цього (наприклад, той чи інший прецедент є несправедливим або помилковим). Судді дотримуються принципу *stare decisis* не так під загрозою санкцій (звільнення з посади), як з метою, щоб судова практика досягла високого ступеня єдності. Це необхідно для того, щоб не порушувався принцип справедливості, який вимагає однакового ставлення до всіх людей в однакових ситуаціях. Слушною є думка, що тільки за наявності принципу *stare decisis* на основі судових рішень можна досягти тієї необхідної сталості та впевненості, які нерозривно пов'язані з самим поняттям права» [80].

Закон є більш об'єктивним способом регламентації взаємовідносин, ніж рішення суду з урахуванням принципу змагальності сторін. Так само, право людини має домінувати над принципом *stare decisis*, що підтверджується можливістю перегляду судової практики Конституційним Судом України та Європейським судом з прав людини [81, с. 118].

3.2. Рішення Європейського суду з прав людини та їх вплив на судову практику із захисту прав людини на життя

Перше право, проголошене в Європейській конвенції з прав людини, а саме в статті 2 Конвенції, – це право на життя, найголовніше право людини. Оскільки, право на життя є фундаментальним правом людини і передумовою для здійснення всіх інших прав [1]. Міжнародне право в галузі прав людини визнає, що дане основне право виникає при народженні.

Фундаментальна природа даного права визначається тим фактом, що стаття 2 ЄКПЛ є однією з декількох статей Конвенції, які не можуть бути відмінені під час війни або іншого надзвичайного стану.

Разом із заборною тортур та інших заборонених видів жорстокого поводження, зазначених в статті 3, стаття 2 охороняє одну з основних цінностей демократичних суспільств, які створили Раду Європи. Обставини, при яких позбавлення життя може бути виправдане відповідно до статті 2 (наприклад, в порядку самооборони), повинні строго тлумачитися [52, с. 9].

Стаття 2 містить два основних елементи, які зображені в двох її пунктах:

13.спільне зобов'язання щодо захисту права на життя «законом» (п. 1);

14.заборона на позбавлення життя, за винятком особливо обумовлених випадків (п. 2).

При цьому перед Європейським судом ставляться і такі питання, пов'язані з правом на життя, як питання еутаназії, питання абортів, певного рівня медичної допомоги в державі, і навіть розміру соціальних допомог.

Як показує практика Європейського суду з прав людини, стаття 2, що гарантує право на життя, не охоплює собою наступний ряд питань:

- еутаназія: право на життя не означає право на смерть (справа *Pretty v. UK* від 29 квітня 2002 р.) Заявниця вмирала від важкої хвороби, яка була причиною паралічу всього тіла від шиї та нижче. Люди, які страждають цим захворюванням, яке не лікується, зазвичай вмирають від задухи, коли їхні

легені перестають функціонувати. Заявниця хотіла, щоб її чоловік міг допомогти їй вчинити самогубство в будь-який час за її бажанням. Але її чоловік не міг асистувати їй без ризику бути притягнутим до кримінальної відповідальності. Суд, розглядаючи скаргу, вказав, що стаття 2 не має нічого спільного з якістю життя або з тим, що особа збирається зробити зі своїм життям, в зв'язку з чим вказав, що стаття 2 не гарантує право на смерть.

- аборти та захист ненародженої дитини (справа *Vo v. France* від 8 липня 2004 року).

У науковій літературі дається безліч класифікацій зобов'язань держав, наприклад широко поширений розподіл міжнародних зобов'язань держав на негативні та позитивні [89, Р. 5–6.].

Щодо права на життя представляється доречною така класифікація.

1. Негативні зобов'язання.

У практиці прийняття рішень про те, чи є явно необґрунтованими або такими, що порушують статтю 2 передбачувані дії представників держави, пов'язані з позбавленням життя, часто виникають два питання. Перший: чи можна ставити в провину конкретної людини позбавлення життя іншої людини, якщо перша виступає від імені держави, тобто наділена державними повноваженнями?

Класичним прикладом є використання сили співробітниками поліції або військовослужбовцями. Щоб поставити позбавлення життя в провину особі, що діяла від імені держави, необхідно на підставі наведених фактів довести, що вказане позбавлення життя безсумнівно було результатом дій представників держави. Причому після того як встановлено, що позбавлення життя було результатом дій представника держави, основна увага переноситься на власне використання сили, що призвело до загибелі людей, а також на питання про те, як саме планувалася і контролювалася операція, яка призвела до цього використання сили. Необхідно завжди мати на увазі, що в тих випадках, коли використання відомих за своїми наслідками або потенційно смертоносних засобів такими представниками держави, як

співробітники поліції або військовослужбовці, спричинило або навмисне вбивство, або непередбачену загибель людей, необхідно ставити питання про мету застосування сили, про те, які завдання ставилися і вирішувалися застосуванням сили та з якою інтенсивністю вона застосовувалася. Ці питання впливають із зазначених в п. 2 ст. 2 чотирьох груп обставин, згідно з якими представники держави можуть застосовувати силу, здатну позбавити людину життя.

Відповідальність держави може також виникати в разі помилкового обстрілу територій її представниками, що призвели до загибелі цивільних осіб, оскільки стаття 2 вимагає дотримання запобіжних заходів при виборі засобів і методів проведення операцій щодо забезпечення безпеки, щоб звести до мінімуму ризик випадкових втрат серед цивільного населення.

При розгляді справи *Giuliani and Gaggio v. Italy*, No 23458/02, 24 березня 2011 р. [16], де йшлося про розгін войовничо налаштованого збіговиська осіб, Суд наголосив на необхідності розглядати події з точки зору співробітника сил правопорядку, що піддається нападу. З огляду на вкрай небезпечний для життя характер нападу на поліцейську машину, Суд дійшов висновку, що офіцер діяв з щирого переконання в появі загрози для його власного життя і фізичної недоторканності, а також для життя і фізичної недоторканності його колег. Таким чином, застосування їм смертоносної сили, в результаті чого по сину заявника спочатку був відкритий вогонь, а потім його збила поліцейська машина, було абсолютно необхідним.

2. Позитивні зобов'язання.

Виходячи з практики Європейського Суду з прав людини позитивні зобов'язання охоплюють:

15. зобов'язання встановити правові норми, в тому числі: ефективні кримінальні закони і процедури;
16. стандарти доведення, необхідні для встановлення відповідальності держави за незаконне позбавлення життя;
17. зобов'язання притягати винних за незаконне позбавлення життя;

18. зобов'язання захищати осіб, чиє життя знаходиться під загрозою: осіб, що звертаються до влади з проханням забезпечити їм захист; осіб, що піддаються забрудненню навколишнього середовища; осіб, які перебувають на межі самогубства або вбивства з боку третіх осіб у висновку.

Позитивне зобов'язання держави вживати превентивних заходів для захисту певної особи або осіб виникає, зокрема, в тих випадках (як у справі *Osman v. United Kingdom*, № 23452/94, 28 жовтня 1998 р.) [29], коли влада знала або повинна була знати про наявність «реальної й безпосередньої небезпеки для життя певної особи або осіб у зв'язку зі злочинними діями третіх осіб».

У тих випадках, коли держава не отримала завчасного попередження, тобто інформацію про можливу небезпеку для життя людей, позитивне зобов'язання відсутня. Але як тільки цей обов'язок виник, невжиття владою в рамках своїх повноважень заходів, яких можна було б від них очікувати для усунення цієї небезпеки, може являти собою порушення права на життя. Для того щоб посилатися на цей обов'язок, необхідно довести, що влада не вжила всіх заходів, які з розумним підставою можна було б від них очікувати, для усунення реальної і безпосередньої загрози життю, про яку влада знала або повинні були знати.

3. Процесуальні зобов'язання.

Процесуальні зобов'язання передбачають, що для розслідування повинні бути надані ресурси та необхідні можливості з'ясувати, чи було застосування сили виправданим за змістом статті 2.

Європейський Суд з прав людини зробив необхідні зусилля для ретельного опрацювання процесуального аспекту статті 2 Конвенції в своїх прецедентних нормах з тим, щоб внутрішні норми і процедури, що забезпечують захист права на життя, в кожному конкретному випадку давали реальний результат. Дійсно, заборона на незаконне або свавільне позбавлення життя буде в значній мірі безглузда за відсутності суворої

вимоги о внутрішньому розслідуванні по процесуальним аспектам з метою ефективного застосування національних законів, спрямованих на захист життя.

Більшість розглянутих Судом справ за статтею 2 зачіпали випадки вбивства, вчинені співробітниками поліції або збройних сил, і це питання тісно пов'язане з тими допустимими винятками, які перераховані в статті 2 і розглядаються як правомірне позбавлення життя.

Щодо українського досвіду, розглянемо справу «Кац та інші проти України» (Заява № 29971/04) [26]. Дана справа стосується нездатності української влади захистити право на життя родички заявника, яка була ВІЛ-позитивною, під час її попереднього утримання під вартою через відсутність адекватної медичної допомоги (матеріальний аспект статті 2 Конвенції); відсутність ефективного розслідування обставин смерті родички заявника в зв'язку з відсутністю незалежності, сумлінності, громадського контролю та гарантій для захисту інтересів найближчих родичів (процесуальний аспект статті 2 Конвенції); незаконного утримання під вартою родички заявника з 29.01.2004 по 01.02.2004, оскільки вона не була звільнена, як тільки було отримано рішення про її звільнення з-за технічну помилку, зокрема, неправильної обробки кореспонденції. Органи міліції дали наказ про звільнення у зв'язку зі станом її здоров'я, але СІЗО знадобилося кілька днів, щоб виконати цей наказ, а родичка заявника тим часом померла.

Суд присудив заявникові справедливую компенсацію щодо завданої моральної шкоди. 05.05.2010 українська влада надала інформацію, що в ході подальшого розслідування смерті родички заявника щодо лікаря СІЗО, чий професійний проступок привів до таких наслідків, було відкрито кримінальну справу.

Увага Європейського Комітету з питань запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню було вже залучено до дедалі більшої кількості ВІЛ-позитивних ув'язнених. У своєму звіті СРТ / Inf (2004) 34 ЄКПТ відзначив, що Державний департамент

України з питань виконання покарань розробив відповідну стратегію щодо припинення поширення даного вірусу. Комітет міністрів побажав отримати інформацію щодо результатів імплементації даної стратегії, включаючи також питання про те, чи стосується вона тих ув'язнених, що містяться в СІЗО.

Рішення було переведено на українську мову та опубліковано в Офіційному віснику України. Воно було розіслано до Державного департаменту з питань виконання покарань разом з пояснювальною запискою, а також в усі регіональні прокуратури.

Також, порушення статті 2 відповідає справі, що стосується нездатності української влади захистити у 2000 році життя чоловіка заявниці – журналіста (Справа "Гонгадзе проти України" (Заява N 34056/02), [25] відомого своєю критикою людей при владі, якому погрожували невідомі особи, що призвело до його викрадення та смерті (матеріальний аспект статті 2 Конвенції); відсутність ефективного розслідування факту його викрадення та смерті через те, що національні органи були більш стурбовані доказом відсутності участі вищих держслужбовців в цій справі, ніж встановленням істини (процесуальний аспект статті 2 Конвенції); жорстокого поводження з вдовою журналіста у зв'язку зі ставленням слідчих органів (стаття 3 Конвенції); відсутність ефективного засобу юридичного захисту щодо неефективного розслідування та отримання компенсації (стаття 13 Конвенції).

Комітет міністрів розглядав виконання даного рішення, починаючи з 2006 року, і прийняв дві Проміжні резолюції в червні 2008 року і вересні 2009 року.

Кримінальне розслідування смерті Г. Гонгадзе продовжилося після винесення Судом свого рішення з метою усунення недоліків, визначених Судом.

Комітет також наполіг на зобов'язанні української влади продовжувати свої спроби знайти призвідників і організаторів вбивства Г. Гонгадзе і, з

урахуванням часу, що минув, посилити їх спроби для забезпечення того, щоб у терміновому порядку були вжиті всі необхідні заходи в даному напрямку [25].

Отже, незалежно від обраного способу розслідування потрібно пам'ятати, що влада, що отримала інформацію з конкретного питання, повинна діяти за власною ініціативою. Вона не повинна чекати, коли таку ініціативу проявлять найближчі родичі, які бажають подати офіційну скаргу або провести розслідування. Таким чином, отримавши інформацію про незаконні вбивства, зникнення або замах на вбивство, влада повинна провести ефективне розслідування навіть за відсутності офіційної скарги і навіть в разі її відкликання.

Чим серйозніше злочин і чим більше ризик нових злочинів, тим вище повинна бути ймовірність того, що переслідування буде продовжено в громадських інтересах, навіть якщо жертви відкажуть скарги.

В цілому вимога ефективного розслідування імовірно незаконного вбивства, скоєного представником держави, має на увазі, що особи, які відповідають за проведення розслідування, і особи, які проводять його, повинні бути незалежні від осіб, причетних до події. Мова йде не тільки про відсутність ієрархічної або інституційної зв'язку, а й про незалежність на практиці.

Таким чином, державна влада повинна вживати відповідних заходів для притягнення до відповідальності які скоїли незаконне позбавлення життя. Для цього держава повинна надати не тільки можливість вільної подачі скарг і доступ до процедури розслідування, але також і ефективну систему кримінального права.

Розслідування та його результати повинні бути досить публічними, щоб забезпечити необхідний рівень суспільного контролю і участь родичів в проведених діях в тій мірі, в якій це необхідно не тільки для підвищення довіри громадськості до якості розслідування, але і для захисту їх законних інтересів.

Відносно подій, що відбулися через недбалість, а не навмисності, державам надається можливість забезпечити правовий захист заявника за допомогою цивільного, а не кримінального розгляду. Так, в ряді випадків Суд заявляв, що якщо порушення права на життя не є наслідком навмисних дій, то досить застосувати не зв'язані з кримінальним правом засоби правового захисту, такі як цивільний позов або дисциплінарні заходи.

Цілком очевидно, що порушення кримінальної справи, як правило, не потрібно в разі недбалості медичного персоналу та недбалого ставлення працівників правоохоронних органів до своїх обов'язків щодо захисту людини від небезпечного для життя поведінки приватної особи.

Суд вказує, що в таких випадках державам слід «створити ефективну судову систему для визначення причин загибелі людини; причин смерті, що сталася в закладі охорони здоров'я, і будь-якій матеріальній відповідальності відповідного медичного персоналу».

3.3. Вплив рішень Європейського суду з прав людини на судову практику з житлових відносин

Право на житло є одним з основних соціальних прав особистості. Серед багатьох проблем, що виникають в громадських відносинах, особливо гострим залишається питання, пов'язане із захистом даного права.

В Україні право на житло вперше було закріплено в Конституції УРСР 1978 р. [3]. А у 1996 р. у Конституції України було визначено, що кожен має право на житло і держава створює умови, за якими кожний громадянин матиме змогу побудувати житло, придбати його у власність або взяти в оренду [2].

Сьогодні основним нормативним актом, який регулює взаємовідносини в сфері житла є Житловий кодекс України зі змінами та доповненнями [5].

Крім національного законодавства, найважливішими актами міжнародного права, проголошується:

19. право кожного на житло;
20. неприпустимість довільного позбавлення житла;
21. недоторканність житла;
22. заохочення державою житлового будівництва;
23. надання житла малозабезпеченим і іншим зазначеним у законі громадянам, які потребують житло, з державних, муніципальних та інших житлових фондів на безкоштовній основі;
24. право вільно пересуватися та обирати місце проживання.

Основними гарантіями захисту права громадян на житло є:

1. Право заінтересованої особи на безперешкодне звернення до юрисдикційних органів, що уповноважені розглядати справи, що впливають з житлових правовідносин (адміністративні органи, суд, третейський суд, Конституційний суд України, Європейський суд з прав людини).
2. Право на розгляд заявленої вимоги зазначеними органами в порядку і строки, що встановлені законом, і винесення ними в межах своєї компетенції законних і обґрунтованих юрисдикційних актів.
3. Право на виконання зазначених актів.

Положення статті 8 Конвенції забезпечують право кожного на повагу до його житла і неприпустимості довільного втручання органів державної влади в реалізацію даного права [1].

Виняток становлять законні втручання необхідні «в демократичному суспільстві в інтересах національної безпеки та громадського порядку, економічного добробуту країни, з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я або моралі чи з метою захисту прав і свобод інших осіб». Таким чином, представляється, що аналіз підходів ЄСПЛ до поняття «житло» дозволить зрозуміти, наскільки чинний український підхід до об'єктів житлових правовідносин відповідає європейському підходу.

Практика показала досить високий рівень ефективності звернення до ЄСПЛ за захистом житлових прав. Особливий інтерес викликає процедура виконання рішень ЄСПЛ. Зі змісту статті 46 Конвенції про захист прав і свобод людини та основних свобод слід, що держави-учасниці Конвенції повинні виконувати постанови ЄСПЛ у справах, в яких вони є стороною. Разом з тим чіткий механізм виконання актів зазначеного міжнародного органу в українському законодавстві не передбачено [1].

Слід зазначити, що сам ЄСПЛ вказує на те, що сьогодні необхідно говорити про сформовану, незалежно від тлумачення національного законодавства автентичну концепцію «житла», розуміння якої, перш за все, залежить від фактичних зв'язків з конкретним місцем проживання.

Розглянемо, на наш погляд, найбільш значущі підходи ЄСПЛ, виражені в ході вирішення різних спірних ситуацій. Так, вирішуючи питання про правомірність дій посадових осіб при визнанні права володіння і користування житловим приміщенням за договором найму житлового приміщення припиненим, Суд виходив з того, що сам по собі факт тривалої відсутності заявника в оспорюваному житловому приміщенні не говорить про те, що заявник втрачає зв'язок з ним: залишення в спірній квартирі меблів, особистих речей, а також відсутність намірів назавжди покинути це приміщення свідчить про те, що заявник сприймає вказане приміщення як житло [72].

Як вже було зазначено раніше, відповідно до практики ЄСПЛ поняття «житло» охоплює і нежитлові приміщення. Так, у справі «Німітц проти Німеччини» адвокатська контора заявника також може бути житлом, в разі, якщо неможливо провести чітке розмежування між веденням діяльності в спірному приміщенні і особистим життям людини [51].

Однак не всі приміщення, в яких громадяни перебувають в період тривалого часу, визнаються «житлом» за змістом Конвенції. Так, у справі «Ліво і Фійон проти Франції» [54] ЄСПЛ вказав, що відокремлені від житлових приміщень будівлі, в яких утримуються свині на свинофермі, не

можуть розглядатися як житло заявника, тому що експлуатація зазначених приміщень здійснюється лише в ході реалізації своїх професійних функцій і не пов'язана з особистим і сімейним життям заявника. Таким чином, будови, що входять до домоволодіння, але не входять в житловий будинок, не можуть розглядатися як житло.

Можна зробити висновок, що на сьогодні в практиці ЄСПЛ встановилося широке розуміння «житла», і до нього ставляться як будинки та квартири, так і нежитлові приміщення. Проте, український законодавець, що зв'язує житлове приміщення з критерієм придатності, тобто відповідності встановленим санітарним і технічним правилам і іншим вимогам законодавства, а не з фактичним проживанням і перебуванням громадян, не готовий до сприйняття широкого європейського підходу до поняття «житло».

Житлові спори вважаються одними з найскладніших в судовій практиці. Ця обставина обумовлюється рядом причин. По-перше, комплексним, синкретичним характером житлових правовідносин, в яких переплітаються питання землевідведення, землекористування, будівництва, оплатного вилучення земельних ділянок, права членів сім'ї на житлове приміщення, угоди за договором соціального найму, обміну тощо. По-друге, великим масивом правових актів, значне місце в яких займають нормативні акти, прийняті як на державному рівні, так і на рівні суб'єктів господарювання. По-третє, не можна не відзначити підвищену соціальну важливість прийнятих судових рішень з житлових спорів, оскільки на кону стоять питання збереження права проживання в єдиному житловому приміщенні, права неповнолітніх дітей на житлоплощу батьків тощо.

Аналіз постанов і ухвал, прийнятих на рівні Конституційного суду України та Європейського суду з прав людини, виявив цікаву тенденцію: заявники, прагнучи вирішити, чи розглядається справа в їх користь, оспорювали неправомірність застосування судами загальної юрисдикції норм цивільного, житлового та сімейного законодавства, а намагалися оскаржити відповідність розглянутих правових приписів конституційними положеннями

або нормам Європейської конвенції про захист прав людини та основних свобод.

На наш погляд, під юрисдикційним актом Європейського суду з прав людини у справах, що виникають з житлових правовідносин, слід розуміти акт даного суду, що приймається у встановленій міжнародним законодавством формі, в рамках правочинів, наданих йому і здійснюваних в установленому процесуальному порядку, за умови вичерпання всіх внутрішньодержавних засобів правового захисту, що закріплює висновки зазначеного суду за результатами розгляду житлового спору, підвідомчого йому, безпосередньо спрямований на забезпечення чинних прав, свобод і законних інтересів учасників житлових правовідносин. Цей акт тягне правові наслідки для учасників житлового спору, і не забезпечений процедурою оскарження.

Численні звернення громадян в ЄСПЛ обумовлені динамічно розвиваючимися житловими відносинами, а також тією обставиною, що багато положень Житлового кодексу УРСР зазнали принципових змін. Видається можливим погодитися з думкою, що звернення в означений юрисдикційний орган обумовлені спочатку невисокими юридичними шансами на успішний результат справи в судах загальної юрисдикції України всіх рівнів.

На цей час є досить значна кількість справ, що виникають з житлових правовідносин, розглянутих ЄСПЛ. Аналіз спектру житлових правовідносин, а також спорів, що впливають з них, дозволяє зробити висновок про те, що дані спори знаходяться в юрисдикції різних органів. У зв'язку з цим цікаво буде проаналізувати правозастосовчу практику українських судів щодо вирішення житлових спорів, а також винесені ЄСПЛ рішення з цих питань.

Наприклад, у справі Пантелеєнко проти України [28], було порушено права заявника на повагу до його житла в зв'язку з обшуком, проведеним без попереднього пред'явлення ордеру на обшук, як того вимагає Кримінально-

процесуальний кодекс України, а також не вибіркова виїмка документів і предметів особистого користування без розбору (стаття 8 Конвенції).

Справа також стосується порушення права заявника на повагу до його приватного життя в зв'язку з розкриттям судом інформації під час розгляду про стан його психічного здоров'я (стаття 8) і порушення принципу презумпції невинуватості в тому, що рішення припинити кримінальне провадження в зв'язку з «незначністю правопорушення», прийняте судом в 2001 році, залишило враження, що заявник вчинив злочин, хоча його провину не було доведено.

Крім того, справа стосується порушення права заявника на ефективний засіб юридичного захисту щодо порушення статті 8 Конвенції – заявник не міг отримати відповідну компенсацію.

Суд присудив виплату справедливої компенсації заявнику щодо завданої йому моральної шкоди. Згідно з українською владою, заявник не зажадав переглянути провадження у його справі в національних судах у зв'язку винесенням Судом даного рішення.

Щодо заходів загального характеру, то згідно порушення статті 8, українська влада звернула увагу відповідних органів досудового розслідування (Міністерства внутрішніх справ і Генеральної прокуратури) на висновки Суду у даній справі. МВС вказало, що в регіональних департаментах плануються відповідні тренінги.

Розглянемо також справу Новоселецький проти України [27]. Дана справа стосується виселення заявника з квартири після його тимчасового від'їзду до Росії в 1995 році. Ця квартира була раніше надана заявникові на необмежений термін Мелітопольським державним педагогічним інститутом, де він викладав. Після того, як заявник виїхав в Росію, Інститут дав дозвіл на проживання в тій же самій квартирі іншому працівникові.

Позов заявника було розглянуто національними судами, які в 2001 році остаточно визнали його право проживати в даній квартирі, однак в призначенні компенсації за позбавлення його права на неї в період з 1996 по

2001 роки йому було відмовлено. Більш того, квартира була повернута заявнику в стані, непридатному для проживання, що стало на заваді заявнику проживати в ній зі своєю сім'єю.

Європейський суд з прав людини визнав, що держава не виконала свого позитивного зобов'язання з відновлення та захисту права заявника на повагу свого житла, особистого і сімейного життя (стаття 8 Конвенції).

Суд також визнав порушення права заявника на вільне користування своїм майном, оскільки українська влада не доклала жодних зусиль, які в розумних межах могли очікуватися, для проведення ефективного і незалежного розслідування тверджень заявника про те, що його речі були винесені з оспорюваної квартири.

Заходи загального характеру, що були присуджені у зазначеній справі були виконані наступним чином: рішення було переведено на українську мову і офіційно опубліковано. Українська влада повідомила про проведення низки відповідних семінарів і тренінгів для суддів.

На нашу думку, специфіка розгляду судами справ, пов'язаних з правами на житло, може і повинна враховувати досвід розгляду прав на житло Європейським судом з прав людини, але й базуватися на тих характерних проблемах, які були виявлені в судовій практиці України, щоб попередити подачу скарги до Суду.

У той же час, рішення Європейського суду з прав людини – об'єктивне джерело для удосконалення правової системи України, але не єдине і абсолютне. Прийняття рішень проти України могло бути обумовлено кількома факторами:

- недостатньою компетентністю представників держави;
- відсутністю тих законодавчих актів, на які могли б спиратися представники держави.

В останньому випадку маються на увазі ті варіанти рішень Європейського суду, які ґрунтувалися на недоліках законодавства і повинні стати передумовою для вдосконалення законодавства в тій площині, щоб

відстоювати інтереси не тільки окремого громадянина, але й інтереси українського суспільства. Зокрема, у частині 5 статті 41 Конституції України говориться про те, що примусове відчуження об'єктів права приватної власності може бути застосоване лише виключно з мотивів суспільної необхідності, на підставі і в порядку, встановлених законом, та за умови попереднього і повного відшкодування їх вартості. Але приватна власність може поширюватися і на житлові приміщення, розташовані в приватних будинках, які заважають забезпеченню необхідних суспільних інтересів, тому особисті інтереси можуть суперечити суспільним інтересам [2].

Отже, абсолютизувати рішення Європейського суду з прав людини не можна, але виконувати їх і брати до уваги при вирішенні відповідних справ судами України і удосконалення житлового законодавства слід обов'язково.

Виконання постанов ЄСПЛ шляхом прийняття заходів загального характеру, безпосередньо пов'язане з реалізацією правових позицій ЄСПЛ при здійсненні цивільного судочинства, а також при внесенні змін до процесуального законодавства. А Рішення ЄСПЛ, що визначають процесуальну форму здійснення права на справедливий судовий розгляд, входять в українську цивільну процесуальну систему, з одного боку, як умови дотримання даного права в цивільному судочинстві, з іншого боку, в якості сполучного компонента між процесуальним законодавством і фактичною процесуальною діяльністю судів.

Нажаль, практика України свідчить про те, що навіть при наявності прямої вказівки в рішенні Суду, винесеному щодо України, на порушення цивільного законодавства Україною вимог Конвенції, судді України в аналогічних ситуаціях продовжують застосовувати це законодавство, а не рішення Суду як джерело права. Здійснити перенесення прецедентного права Європейського суду з прав людини в національне законодавство можливо шляхом імплементації рішень Європейського суду з прав людини в цивільне законодавство України. Адже концепція імплементації є однією з концепцій впровадження норм міжнародного права в право національне.

У розділі було розглянуто вплив рішень ЄСПЛ в правотворчу систему по таким статтям Конвенції, як стаття 2 (Право на життя) та стаття 8 (Право на повагу до приватного і сімейного життя), а саме житлові відносини.

Щодо статті 2 Конвенції, ми визначили, що вона передбачає зобов'язання держави, які спрямовані на забезпечення кожному права на життя. Існує три види зобов'язань: позитивні, негативні та процесуальні.

Державна влада повинна вживати відповідних заходів для притягнення до відповідальності осіб, які скоїли незаконне позбавлення життя. Для цього держава повинна надати не тільки можливість вільної подачі скарг і доступ до процедури розслідування, але також і ефективну систему кримінального права.

Розслідування та його результати повинні бути досить публічними, щоб забезпечити необхідний рівень суспільного контролю і участь родичів в проведених діях в тій мірі, в якій це необхідно не тільки для підвищення довіри громадськості до якості розслідування, але і для захисту їх законних інтересів.

Відносно подій, що відбулися через недбалість, а не навмисності, державам надається можливість забезпечити правовий захист заявника за допомогою цивільного, а не кримінального розгляду.

Право на житло є одним з основних соціальних прав особистості. Серед багатьох проблем, що виникають в громадських відносинах, особливо гострим залишається питання, пов'язане із захистом даного права.

Практика показала досить високий рівень ефективності звернення до ЄСПЛ за захистом житлових прав. Але сам ЄСПЛ вказує на те, що сьогодні необхідно говорити про сформовану, незалежно від тлумачення національного законодавства автентичну концепцію «житла», розуміння якої, перш за все, залежить від фактичних зв'язків з конкретним місцем проживання.

Численні звернення громадян в ЄСПЛ обумовлені динамічно розвиваючимися житловими відносинами, а також тією обставиною, що багато положень ЖК України зазнали принципових змін.

На нашу думку, специфіка розгляду судами справ, пов'язаних з правами на житло, може і повинна враховувати досвід розгляду прав на житло Європейським судом з прав людини, але й базуватися на тих характерних проблемах, які були виявлені в судовій практиці України, щоб попередити подачу скарги до Суду.

У той же час, рішення Європейського суду з прав людини – об'єктивне джерело для удосконалення правової системи України, але не єдине і абсолютне.

ВИСНОВКИ ТА ПРОПОЗИЦІЇ

Здійснення даного дослідження дозволило сформулювати наступні висновки:

1. Розглядаючи понятійний апарат і правову природу рішень ЄСПЛ слід розуміти їх двоїстий характер. Так, з одного боку, постанова ЄСПЛ – це акт обов'язкового тлумачення конвенційних положень. З іншого боку, кожна постанова є актом вирішення конкретного наддержавного спору або спору за індивідуальною скаргою про відповідність Конвенції дій національних органів влади та норм внутрішнього законодавства в порядку, передбаченому для цього нормами статей 35-45 Конвенції.

2. Аналізуючи порядок набрання чинності рішеннями, ми прийшли до висновку, що виконання постанови ЄСПЛ є специфічним видом виконання – це виконання акту міждержавного органу з особливою правовою природою. Крім того, виконання постанови ЄСПЛ є важливою частиною механізму виконання судових актів в рамках конкретної справи, що знаходиться на розгляді національних судів. Відповідно, потрібен особливий підхід до визначення даного правового поняття, оскільки виконання акта ЄСПЛ за формою і змістом відрізняється від виконання рішення суду, прийнятого в цивільному процесі. Отже, виконання рішення - це частина судового процесу в ЄСПЛ як наддержавному судовому органі, що протікає на національному рівні і виражається в прийнятті певних заходів, спрямованих на відновлення порушеного права або законного інтересу, запобігання подібних порушень, усіма гілками державної влади України в рамках своєї компетенції, у взаємодії між собою і з органами Ради Європи, контролюючими реальне виконання актів ЄСПЛ. Підвівши підсумки, можна сказати, що сьогодні держави-учасники, виконуючи рішення Європейського Суду або орієнтуючись на його практику, внесли в своє внутрішнє право сотні, а то й тисячі змін.

3. Проаналізувавши закордонний досвід, ми побачили, що, наприклад,

в Швейцарії для перенесення міжнародної правової норми у внутрішнє правове поле немає необхідності приймати додатковий нормативно-правовий акт, такий, наприклад, як спеціальний закон. Міжнародна норма діє у внутрішньому праві сама по собі, у разі колізії з нормою внутрішнього права, міжнародна норма, як правило, пріоритетна.

4. Розглянувши стан виконання рішень ЄСПЛ в цивільному судочинстві, ми виявили, що згідно Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23.02.2006 (зі змінами, внесеними згідно із Законом від 15 березня 2011 р.), на території України передбачено механізм реалізації рішень суду. Він носить комплексний характер, а його прийняття обумовлено тим, що, згідно з його положеннями, Україна як держава стала стороною Конвенції і протоколів до неї і таким чином на загальнодержавному рівні зобов'язалась виконувати рішення ЄСПЛ, де вона є стороною на своїй території. Згідно цього Закону визначено чотири види рішень Європейського суду з прав людини, які національний законодавець включає в загальне поняття «рішення» і які, згідно із зазначеним законом, підлягають виконанню на території України. Саме цей закон відіграє ключову роль в нормативно-правовому забезпеченні реалізації рішень ЄСПЛ.

5. Визначивши роль державних органів та інституцій у виконанні рішень ЄСПЛ, ми відзначили, що Міністерство юстиції України виконує функції Органу представництва, відповідального за забезпечення представництва України в Європейському суді з прав людини, та виконання його рішень. А Конституційний Суд України як внутрішньодержавний орган стикається з питаннями виконання рішень ЄСПЛ, в силу статті 46 Конвенції. Проаналізувавши зміни в процесі перегляду рішень національних судів України у зв'язку із винесенням Європейським судом з прав людини рішення у справі, стороною в якій є Україна, відповідно до оновлених редакцій Цивільного процесуального кодексу України та Закону України «Про судоустрій і статус суддів», ми з'ясували, що внаслідок змін в судовій

системі України та створенні Верховного суду, він перебрав на себе функції, пов'язані із прийняттям клопотань про перегляд рішень національних судів, зокрема їх перегляд на підставі рішень Європейського суду з прав людини, перейшов до Великої Палати новоствореного Верховного Суду.

6. Аналізуючи рішення Європейського суду з прав людини в контексті створення судового прецеденту для цивільного судочинства України, ми визначили, що виконання постанов ЄСПЛ шляхом прийняття заходів загального характеру, безпосередньо пов'язане з реалізацією правових позицій ЄСПЛ при здійсненні цивільного судочинства, а також при внесенні змін до процесуального законодавства. А Рішення ЄСПЛ, що визначають процесуальну форму здійснення права на справедливий судовий розгляд, входять в українську цивільну процесуальну систему, з одного боку, як умови дотримання даного права в цивільному судочинстві, з іншого боку, в якості сполучного компонента між процесуальним законодавством і фактичною процесуальною діяльністю судів.

7. Аналізуючи зміст статті 2 Конвенції, а саме захисту права людини на життя, ми визначили, що державна влада повинна вживати відповідних заходів для притягнення до відповідальності осіб, які скоїли незаконне позбавлення життя. Для цього держава повинна надати не тільки можливість вільної подачі скарг і доступ до процедури розслідування, але також і ефективну систему кримінального права. Розслідування та його результати повинні бути досить публічними, щоб забезпечити необхідний рівень суспільного контролю і участь родичів в проведених діях в тій мірі, в якій це необхідно не тільки для підвищення довіри громадськості до якості розслідування, але і для захисту їх законних інтересів.

8. Аналізуючи вплив рішень ЄСПЛ на судову практику з житлових відносин, ми відзначили те, що право на житло є одним з основних соціальних прав особистості. Серед багатьох проблем, що виникають в громадських відносинах, особливо гострим залишається питання, пов'язане із захистом даного права. Практика показала досить високий рівень

ефективності звернення до ЄСПЛ за захистом житлових прав. Але сам ЄСПЛ вказує на те, що сьогодні необхідно говорити про сформовану, незалежно від тлумачення національного законодавства автентичну концепцію «житла», розуміння якої, перш за все, залежить від фактичних зв'язків з конкретним місцем проживання. Численні звернення громадян в ЄСПЛ обумовлені динамічно розвиваючимися житловими відносинами, а також тією обставиною, що багато положень ЖК УРСР є застарілими.

З метою покращення ситуації з виконанням Україною рішень Європейського суду з прав людини та врахування рекомендацій ЄСПЛ щодо вжиття державою заходів загального характеру на виконання відповідних рішень ЄСПЛ, сформульовано наступні пропозиції щодо внесення змін до нормативно-правових актів та інших заходів, зокрема:

1. З метою приведення положень Закону України «Про виконання рішень і застосування практики Європейського суду з прав людини» у відповідність до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 02.06.2016 та Закону України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів» від 03.10.2017, пропонується у пункті 3 статті 14 зазначеного Закону замінити формулювання «Верховний суд України» на «Верховний суд».

2. На виконання рекомендації Європейського суду та Комітету Міністрів Ради Європи щодо вдосконалення положень Закону України «Про органи та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень і рішень інших органів» від 02.06.2016 пропонується включити статтю щодо особливого порядку виконання рішень ЄСПЛ з підвищеним рівнем обов'язковості виконання та передбаченням певного відшкодування особі від держави у випадку несвоєчасного або неповного виконання рішення ЄСПЛ.

3. Для підвищення рівня реалізації рішень ЄСПЛ в Україні Кабінету Міністрів України пропонується провести аналіз діяльності Державної

виконавчої служби України та вжити заходів до усунення причин, що негативно впливають на стан виконання рішень ЄСПЛ в Україні, а також опрацювати питання щодо реформування системи Державної виконавчої служби шляхом створення окремого підрозділу в структурі служби, який би відповідав за належне виконання рішень ЄСПЛ із встановлення обов'язку територіальних органів щоквартально подавати звіти про заходи, спрямовані на виконання рекомендацій чи положень, що містяться у цих рішеннях, із обґрунтуванням невиконання окремих вимог та перешкод, що до цього призводять.

4. Підвищити роль Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини у покращенні ситуації з виконанням Україною рішень ЄСПЛ шляхом встановлення обов'язковості врахування органами державної влади подань Уповноваженого щодо рішень ЄСПЛ, у яких було зафіксовано порушення Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, та безпосередньої участі Уповноваженого або його Представників у розробці законопроектів з метою вжиття заходів загального характеру на виконання рішень Європейського суду.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Конвенція по захисту прав людини і основоположних свобод (зі змінами та доповненнями, внесеними Протоколом № 11 від 11 травня 1994 року та Протоколом № 14 від 13 травня 2004 року). Офіційний переклад [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_004.
2. Конституція України // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
3. Конституція Української РСР від 20.04.1978 р. № 888 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=888-09>.
4. Конституция Итальянской Республики / Пер. с итал. Л. П. Гринберга // Конституции государств Европейского Союза / Под общ. ред. Л. А. Окунькова. — М.: Издательская группа ИНФРА-М-НОРМА, 1997. – 423 с.
5. Житловий кодекс Української РСР від 30.06.1983 р. № 5464 // Відомості Верховної Ради. – 1983. – Додаток до № 28. – 573 с.
6. Цивільний кодекс України : Закон України від 16 січ. 2003 р. № 435-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003, – №№ 40-44, – ст.356.
7. Цивільний кодекс Української РСР від 18.07.1963 р. № 1540 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1540-06>
8. Цивільний процесуальний кодекс України : Закон України від 18 берез. 2004 р. № 1618-IV. Відомості Верховної Ради України. – 2004, – № 40-41, 42, – ст.492.
9. Про виконавче провадження. Закон України від 02.06.2016 із змін., внес. згідно із Законами України: за станом на 04.10.2017. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1404-19>

10. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини. Закон України від 23.02.2006 із змін., внес. згідно із Законами України: за станом на 04.10.2017. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : – <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3477-15>
11. Про внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» у зв'язку з прийняттям Закону України «Про Вищий антикорупційний суд» № 2509-VIII [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради (ВВР), 2018, № 35, ст.267. – 1207. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2509-19>.
12. Про Державний бюджет України на 2016 рік: Закон України: від 25.12.2015 № 928-VIII // Відомості Верховної Ради. – 2016. – № 5. – Ст. 54.
13. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02.06.2016 № 1402-VIII // Офіційний сайт Верховної Ради України. Законодавство України. (ВВР), 2016, № 31, ст.545.
14. Правила Комітету Міністрів з нагляду за виконанням постанов і умов мирових угод, прийняті Комітетом Міністрів 10 травня 2006 року на 964 засіданні постійних представників міністрів.
15. Правила Комітету Міністрів, прийняті для застосування ч. 2 ст. 46 Європейської конвенції з прав людини, прийняті 10 січня 2001 року.
16. Про затвердження плану дій з реалізації Національної стратегії у сфері прав людини на період до 2020 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України: від 23 листопада 2015 р. № 1393-р [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.kmu.gov.ua/control/uk/cardnpd?docid=24874069>
17. Про заходи щодо реалізації Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини»: Постанова Кабінету Міністрів України: від 31 травня 2006 року № 784 // Офіційний вісник. – 2006. – № 22. – Ст. 1655.
18. Про Порядок здійснення захисту прав та інтересів України під час розгляду справ у закордонних юрисдикційних органах справ за участі

іноземного суб'єкта та України: Указ Президента України: від 25 червня 2002 року № 581 // Урядовий кур'єр. – 2002 (№ 118).

19. Порядок взаємодії Державної виконавчої служби України та Секретаріату Урядового уповноваженого у справах Європейського суду з прав людини під час забезпечення представництва України в Європейському суді з прав людини та виконання рішень Європейського суду з прав людини: Порядок затверджений Міністерством юстиції України наказом №1989/5 від 23.09.2013 р. [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Верховної Ради України. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z1642-13>
20. Постанова Європейського суду з прав людини від 16 грудня 1992 «Німітц (Niemietz) проти Німеччини» // УПС «КонсультантПлюс».
21. Рішення «Бочан проти України» (Заява № 22251/08) / ЄСПЛ. – 05.02.2015 // Офіційний сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/974_a43
22. Рішення Європейського суду з прав людини по справі «Трихліб проти України» від 20.09.2005 р. (заява № 58312/00) / Рішення Європейського суду з прав людини від 20.09.2005 р. // Офіційний сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/980_409
23. Рішення Європейського суду з прав людини по справі «Шульга проти України» від 02.12.2010 р. (заява № 16652/04) / Рішення Європейського суду з прав людини від 02.12.2010 р. – Страсбург, 2010р. // Офіційний сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/974_625
24. Рішення по справі «Анацький проти України» від 13.12.2005 р. (заява №10558/03) [Електронний ресурс]. – Страсбург, 2005 р. – Режим доступу : <http://khpg.org/index.php?id=1179314924>

25. Справа «Гонгадзе проти України», Страсбург, 8 листопада 2005 року, (Заява N 34056/02) [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_420
26. Справа «Кац та інші проти України», Страсбург, 18 грудня 2008 р., (Заява № 29971/04) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_485
27. Справа «Новоселецький проти України», 22 лютого 2005 року (заява № 47148/99) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_238
28. Справа «Пантелеєнко проти України», Страсбург, 29 червня 2006 року (Заява № 11901/02) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_274
29. Справа Osman v. United Kingdom, Страсбург, 28 жовтня 2008 року, (заява № 23452/94) [Електронний ресурс] – Режим доступу : https://en.wikipedia.org/wiki/Osman_v_United_Kingdom
30. Рішення Конституційного Суду України від 29 грудня 1999 року № 11-рп / 99 (справа про смертну кару) // Сайт Верховної Ради України – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v011p710-99>
31. Рішення Апеляційного суду Київської області по справі № 361/7670/15ц від 20.04.2016 р. // Архів Апеляційного суду Київської області.
32. «40 років приєднання Швейцарії до ЄКПЛ: підсумки і перспективи», доповідь Федеральної ради від 19.11.2014, Швейцарський федеральний бюлетень (*Feuille fédérale suisse*) № 1 від 13.01.2015, – С. 353.
33. Алексєєв С. С. Право: азбука - теорія - філософія. Досвід комплексного дослідження. М., 2009. – 710 с.
34. Алексєєв С. С. Теорія права. - М .: Видавництво БЕК, 1999. – 320-397 с.
35. Антоніо Бультріні, «Ключове питання виконання рішень Суду» (А. Bultrini, *La questione cruciale dell'attuazione delle sentenze della Corte nella prospettiva del futuro del sistema convenzionale*), у виданні: «Європейська

- конвенція з прав людини та правова система Італії» (*La convenzione europea dei diritti dell'uomo e l'ordinamento italiano*), ред. Сільвія Сонеллі (S. A. Sonelli), Турин. – 2015. – 218 с.
36. Барандич С. П. Практика Європейського суду з прав людини в діяльності органів прокуратури і суду: виклики та перспективи: / С. П. Барандич, С. І. Мінченко, Г. В. Попов. // матеріали І Міжнародної науково-практичної конференції (13 червня 2018 року) Київ. – 2018. – С. 52.
 37. Берестнев Ю. Заходи загального характеру. Вплив практики Європейського суду на реформування національних правових систем // Відомості Верховної Ради. – 2017. – № 12. – С. 65.
 38. Буткевич В. Г. Європейська конвенція з прав людини і основних свобод : генеза намірів і права / В. Г. Буткевич // Право України. – 2010. – № 2. – С. 60–88.
 39. Великий енциклопедичний юридичний словник / за ред. акад. НАН України Ю. С. Шемшученка. – К. : ТОВ «Видавництво «Юридична думка», 2007. – 992 с.
 40. Великий тлумачний словник сучасної української мови 170 000 слів / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2003. – 1440 с.
 41. Вільдхабер Л. Місце Європейського суду з прав людини у європейському конституційному контексті / Л. Вільдхабер // Вісник Конституційного Суду України. – 2016. – № 1. – С. 56–59.
 42. Виконання рішень Європейського суду з прав людини в Україні / Права людини // Українська Гельсінська спілка з прав людини (УГСПЛ). – 2015. – 288 с.
 43. Герасимова Е.В., Ширинян С.В. Постановления Европейского суда по правам человека в правовой системе федеративной республики Германия / Вестник Балтийского федерального университета им. И. Канта. Сер.: Гуманитарные и общественные науки. 2017. № 2. С. 5-13.

44. Дев'ятова О. В. Рішення Європейського суду з прав людини в механізмі кримінально-процесуального регулювання: автореф. Дис. канд. юрид. наук: О. В. Дев'ятова. – Іжевськ. – 2014. – 27 с.
45. Дешко Л. М. Правова природа рішень Європейського суду з прав людини / Л. М. Дешко, О. В. Боднар // Правовий часопис Донецького університету. – 2008. – № 2(20). – С. 76–80.
46. Дженис М., Кэй Р., Бредли Э. Европейское право в области прав человека: Практика и комментарии. – Москва – Будапешт, 2017. – 485 с.
47. Джуліані і Гаджі проти Італії [Giuliani and Gaggio. v. Italy] (скарга № 23458/02) Постанова від 24.03.2011. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://ips.ligazakon.net/document/view/SOO00602>
48. Дудаш Т.М. Юридична природа рішень Європейського суду з прав людини (загальнотеоретичний аспект) / Т. Дудаш // Право України. – 2016. – № 2. – С. 173 –179.
49. Ершова Е. А. Правовая природа постановлений Европейского Суда по правам человека: Дисс. д-ра юрид. наук. М., 2016. – 378 с.
50. Жилин Г. А. Конституционные основы правосудия по гражданским делам и его эффективность / Г. А. Жилин // Проблемы доступности и эффективности правосудия в арбитражном и гражданском судопроизводстве: материалы Всерос. науч.-практ. конф., г. Москва, 31.01–01.02.2011. – М.: ООО Юрид. фирма «Лиджист», 2011. – 282 с.
51. Загайнова С. К. Судебный прецедент: историко-правовой аспект: дис. канд. юрид. наук / С. К. Загайнова. – Екатеринбург. – 2016. – 215 с.
52. Зайцев Ю. Заборона катування – право на розслідування / Ю. Зайцев // Практика Європейського суду з прав людини. Рішення. Коментарі. Київ. – 2015 (№ 4). – С. 9.
53. Інформація про постанову Європейського суду з прав людини від 29 липня 2014 р. у справі «Белік (Belich) проти Хорватії» (скарга № 59532/00) // УПС «КонсультантПлюс».

54. Інформація про рішення Європейського суду з прав людини від 6 вересня 2005 у справі «Ліво і Фійон (LeveauandFillon) проти Франції» (скарга № 63512/00, 63513/00) // УПС «КонсультантПлюс».
55. Кайдаш Л. Ю. Про питання застосування Європейської конвенції з прав людини та практики Європейського суду з прав людини як нормативних актів національного законодавства / Л. Ю. Кайдаш, М. В. Коваль // Право та управління. – 2016. – № 2. – С. 396–402.
56. Карташкін В. А. Як подати скаргу до Європейського суду з прав людини. Коментар до правил звернення до органів Ради Європи щодо захисту прав людини / В. А. Карташкін. - М. : Видавнича група НОРМА - ИНФРА-М, 2008. – 96 с.
57. Климович О. Застосування прецедентної практики Європейського суду з прав людини судами України / О. Климович // Адвокат. – 2002. – № 2. – С. 34– 41.
58. Кононенко В.П. Звичаєва природа прецедентного характеру рішень Європейського суду з прав людини дис. на здобуття наук. ступеню канд. юрид. наук: 12.00.11 / В.П. Кононенко. – К.: Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Т. Шевченка, 2011. – 232 с.
59. Липачова Л. М. Реалізація конституційного права людини та громадянина на звернення за захистом своїх прав і свобод до Європейському суду з прав людини: дис. наук. ступ. к.ю.н. / Л. М. Липачова. – Дніпропетровськ. – 2017. – 190 с.
60. Минченко Р. Н. Влияние решений Европейского Суда по правам человека на гражданское судопроизводство Украины / Р. Н. Минченко // Правове забезпечення ефективного виконання рішень і застосування практики Верховного Суду з прав людини: матер. 2-ї міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 20–21.09.2013) / за ред. д.ю.н., проф., академіка С. В. Ківалова; НУ «Одеська юридична академія». – Одеса: Фенікс. – 2015. – 292 с.

61. Онопенко В. Механізм захисту прав людини в Україні потребує суттєвого вдосконалення (виступ на Міжнародній конференції) / В. Онопенко // Право України. – 2011 (№ 7). – С. 67.
62. Павлік В. Методика застосування положень Конвенції про захист прав людини і основних свобод (деякі аспекти цього питання) / В. Павлік // Досвід застосування Європейської конвенції з прав людини в судочинстві України та Польщі: матер. наук.-практ. конф. / упоряд. О. П. Корнієнко. – К.: Видавництво «А.П.Н.», 2016 (№ 2). – С. 87
63. Парехта А. А. Специфіка застосування рішень Європейського суду з прав людини у правовій системи України / А. А. Парехта // Вісник Вищої ради юстиції. – 2016. – № 1(13). – С. 117–131.
64. Пастухова Л. В. Ефективність міжнародно-правових засобів забезпечення реалізації Конвенції про захист прав людини і основних свобод : дис. канд. юрид. наук : 12.00.11 / Пастухова Лариса Вікторівна. – Львів, 2003. – 165 с.
65. Правовая система Нидерландов / Ответственные редакторы - д.ю.н., профессор В. В. Бойцова, д.ю.н., профессор Л. В. Бойцова. – М : Издательство «Зерцало», 2008. – С. 24-27. – 432 с.
66. Перегляд цивільних справ Верховним Судом у зв'язку з рішеннями Європейського суду з прав людини / О. В. Дегтярьова. // Збірник наукових статей студентів «Правове забезпечення підприємницької діяльності». – відп. ред. О. О.Бакалінська, О. М. Гончаренко, О. С. Можайкіна, О. О.Посикалюк. – Київ : КНТЕУ, 2018. – Ч.2. – С. 22–27.
67. Проблеми загальної теорії права і держави / під заг. ред. В. С. Нерсисянц. М., 2007. – 123 с.
68. Протокол до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод / М. Сапунцев // Стислий виклад договорів Ради Європи. – К., 2013. – 80 с.
69. Рабінович П. М. Особливості тлумачення юридичних норм щодо прав людини (за матеріалами практики Європейського суду з прав людини) / П.

- М. Рабінович, С. Є. Федик // Праці Львівської лабораторії прав людини і громадянина, державного будівництва та місцевого самоврядування Академії правових наук України / редкол. : П. М. Рабінович (голов. ред.) та ін. – Л., 2015. – 145 с.
70. Ратушна Б.П. Належне доказування у судовому правозастосуванні України в світлі практики Європейського суду з прав людини (загальнотеоретичне дослідження): дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: 12.00.01 / Б.П. Ратушна. –Л.: Львівський національний унт ім. І.Франка, 2016. – 206 с.
 71. Реализация Европейской Конвенции о защите прав и основных свобод человека национальными судебными системами: опыт Италии и России / Европейский Центр Правового Сотрудничества / Страсбург, 2015. – 198 с.
 72. Романюк Ю. М. Роль Верховного Суду України в забезпеченні принципу правової визначеності / Ю. М. Романюк // Слово Національної школи суддів України. – 2013. – № 3 (4). – С. 6–13.
 73. Севостьянова Н. І. Звернення до Європейського суду з прав людини як реалізація прав на правосуддя / Н. І. Севостьянова // Реферат Циклу наукових праць на здобуття щорічної премії Президента України для молодих вчених / Національний університет «Одеська юридична академія». – Одеса. – 2015. – 14 с.
 74. Середа Т. М. Практика Європейського суду з прав людини як джерело судового правозастосування / Т. М. Середа // Вісник Вищої ради юстиції. – 2015. – № 1. – С. 133–140.
 75. Систематичний збірник швейцарського федерального права (Recueil systématique du droit fédéral suisse), ch. 0.101 (RS 0.101). – 2012. – С. 79-85.
 76. Словник термінів з теорії держави і права: навч. посібник / рук. авт. кол. Н. І. Панов. – Харків: Основа, 2001., с. 114-115; Кондаков Н. І. Логічний словник-довідник / Н. І. Кондаков. – М.: Наука. – 1986. – 460 с.

77. Соловийов О. Застосування практики Страсбурзького суду як джерела права в Україні / О. Соловийов // Право України. – 2010. – № 2. – С. 207-213.
78. Статистичні дані за 2017 рік // ЄСПЛ. – 01.01.2018 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.echr.coe.int/Pages/home.aspx?p=reports&c=#n1347956867932_pointer.
79. Теліпко В. Е. Науково-практичний коментар законів України «Про виконавче провадження», «Про державну виконавчу службу», «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» / В. Е. Теліпко. – К. : Центр учбової літератури, 2016. – 616 с.
80. Ткаченко В.Д. Порівняльне правознавство / В.Д. Ткаченко, С.П. Погребняк, Д.В. Лук'янов. 2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://textbooks.net.ua/content/view/4272/36/>
81. Третьяков Д. Застосування практики Європейського суду з прав людини в Україні / Д. Третьяков // Віче. – 2017. – № 9–10. – С. 41–44.
82. Туманов В. А Європейський Суд з прав людини. Нарис організації та діяльності - М .: Видавництво НОРМА. – 2015. – 304 с.
83. Фартушок Н.Б. Тягар доказування в цивільному судочинстві: порівняльно-правове дослідження: дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: 12.00.03. / Н.Б. Фартушок. – К. : Інститут держави і права ім. В.М. Корецького. – 2016. – 188 с.
84. Франк Шюрманн (Frank SCHÜRMANN), «Кантони рішень та їх виконання ЄСПЛ: погляд з боку федерації» (Die Kantone und die Umsetzung der Urteile der EGMR: Die Sicht des Bundes), з книги Саманта Бессон (Samantha Besson) / Єва Марія Бельсерр (Eva Maria Belser), – Фрібурґ. – 2014. – с. 161.

85. Фурса С. Я. Закони України «Про державну виконавчу службу», «Про виконавче провадження», «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини». Науково-практичний коментар / С. Я. Фурса, Є. І. Фурса, С. В. Щербак. – К. : Видавець Фурса С. Я.; КНТ. – 2008. – 1172 с.
86. Чертов А.А. Европейский Суд по правам человека и развитие международного права прав человека. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук. М. – 2007. – 76 с.
87. Щорічний звіт про результати діяльності Урядового уповноваженого у справах Європейського суду з прав людини за 2015 рік від 29 січня 2016 року № 1512.12.0.1-9/16 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://old.minjust.gov.ua/file/51250>
88. Яковлев А.А. Міжнародно-правове співробітництво у захисті права власності в системі Ради Європи: автореф. дис. канд. юрид. наук А.А. Яковлев ; НУЮА ім. Я. Мудрого. – Харків. – 2009. – 20 с.
89. Akandji-Kombe J.-F. Positive obligations under the European Convention of Human Rights: A Guide to the Implementation of the European Convention on Human Rights. Council of Europe. – 2007. – P. 5–6.
90. Engel et autres c. Pays-Bas, 8 juin 1976. – serie A, № 22. – para. 81.
91. Golder c. Royaume-Uni, 21 fevrier 1975. – serie A, № 18. – para. 36.
92. Jacobs F.G. The Court of Justice in the Twenty-First Century: Challenges Ahead for the Judicial System? // The Court of Justice and the Constitution of Europe: Analysis and Perspectives on Sixty Years of Case-law. The Hague. – 2013. – P. 49.
93. Mantouvalou V. (2013) Labour Rights in the European Convention on Human Rights: An Intellectual Justification for an Integrated Approach to Interpretation. Human Rights law Review. Vol. 13. No. 3. – Pp. 529 - 555.
94. Tamm D. The History of the Court of Justice of the European Union Since Its Origin // The Court of Justice and the Construction of Europe. – P. 29.
95. Von Hannover v. Germany (App no 40660/08) ECHR. – 24 July 2005.